

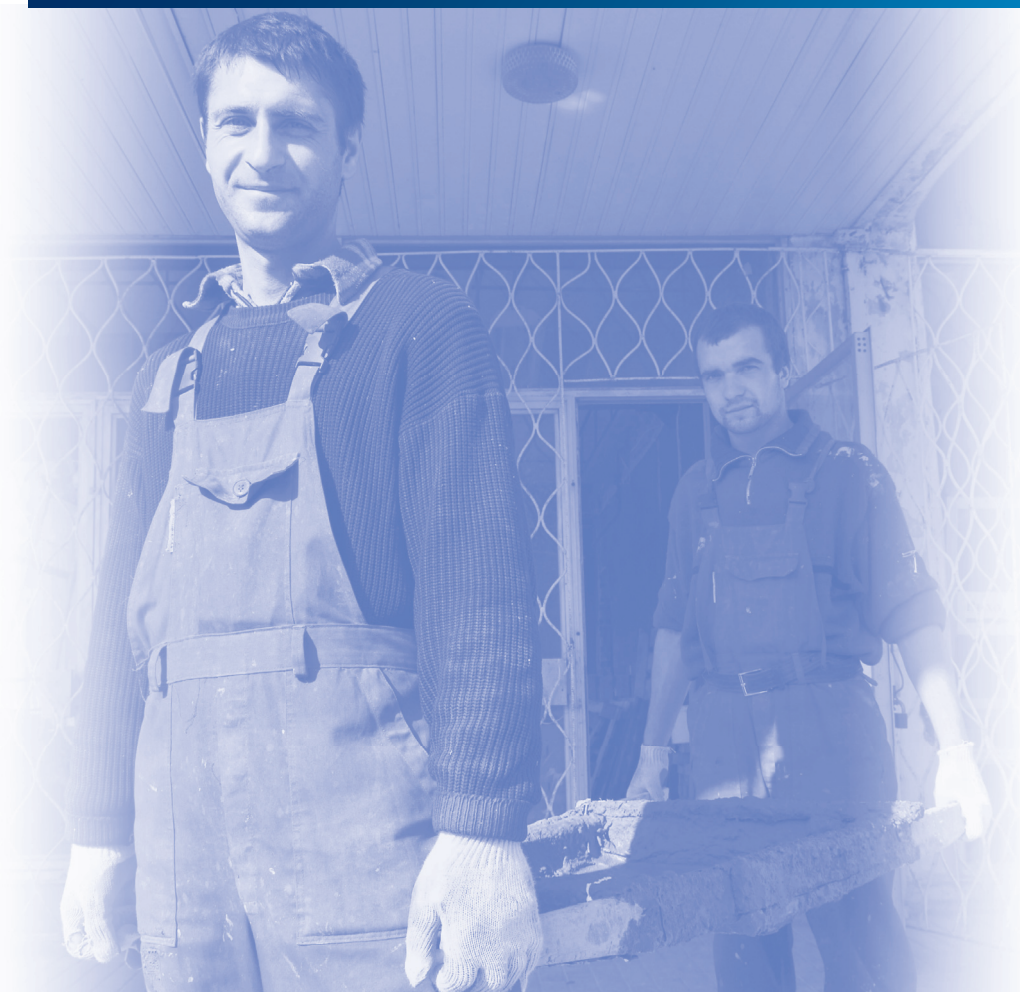

Міжнародна
організація
праці

СОЦІАЛЬНИЙ
ЗАХИСТ

Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам

Розробка політики та майбутні виклики

Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам:

Розробка політики та майбутні виклики

Авторське право © Міжнародна організація праці 2012
Вперше видано у 2012 р.

На видання Міжнародного бюро праці поширюється видавниче право згідно з Протоколом 2 Загальної конвенції про авторські права. Однак короткі витяги з них можуть передруковуватися без спеціального дозволу за умови зазначення джерела. Звернення щодо передруку або перекладу потрібно надсилати до Відділу публікацій МБП (видавничі права та дозволи) за адресою: International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland, або електронною поштою: pubdroit@ilo.org. Міжнародне бюро праці вітає такі звернення

Робити копії даної публікації можуть бібліотеки, інститути та інші користувачі відповідно до умов виданої їм для цих цілей ліцензії. Для того щоб знайти у своїй країні організацію з питань отримання права на копіювання публікацій, відвідайте сайт www.ifrro.org.

Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам:

Розробка політики та майбутні виклики= Ensuring social security benefits for Ukrainian migrant workers./ Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. - Київ: МБП, 2012
1 v.

ISBN 978-92-2-026549-9; 978-92-2-026550-5 (web pdf)

ILO DWT and Country Office for Central and Eastern Europe

social security / labour migration / international migration / migration policy / Ukrainian / migrant worker / Ukraine / CIS countries / EU countries

02.03.1

ILO Cataloguing in Publication Data

Найменування, які використовуються в публікаціях МБП, відповідають практиці ООН, а подані до них матеріали не означають відображення будь-якої точки зору Міжнародного бюро праці на легальний статус країни, регіону чи території або їх влади, а також демаркації їхніх кордонів.

За погляди, які відображені в опублікованих авторських статтях, дослідженнях та в інших матеріалах, відповідають виключно їхні автори, а публікація не означає погодження з цими поглядами з боку Міжнародного бюро праці.

Посилання на найменування фірм чи комерційних продуктів або процесів не означає їх схвалення з боку Міжнародного бюро праці, відсутність згадування певної фірми, комерційного продукту чи процесу не свідчить про їх несхвалення.

Публікації МПБ можна отримати через основні мережі книготоргівлі або місцеві бюро МПБ в багатьох країнах або безпосередньо з Відділу публікацій МПБ за адресою: International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland. Каталоги або списки нових наявних публікацій можна безкоштовно отримати за вищевказаною адресою, або електронною поштою: pubvente@ilo.org.

Відвідайте наш вебсайт: www.ilo.org/publns

Проект спів-фінансується
Європейським Союзом

Проект спів-фінансується
та виконується
Міжнародним бюро праці

Проект спів-фінансується
та виконується
Міжнародною організацією з міграції

Проект «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами» в Україні

Публікацію розроблено та надруковано в рамках Проекту
«Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами» в Україні (RER/09/04/EEC).

За додатковою інформацією звертайтеся, будь ласка, до команди проекту за адресою:
migration@ilo-dp.kiev.ua

Заходьте також на сторінку проекту:
http://ilo.org.ua/ProjectsIloArticles/EU-ILO_Migrant.aspx

Стислий опис проекту:

Проект «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами» в Україні

Проект виконується в Україні та Молдові Міжнародною організацією праці у співробітництві з українськими та молдавськими тристоронніми партнерами, Міжнародною організацією з міграції і Світовим банком. Проект є складовою Тематичної програми співробітництва з третіми країнами у сферах міграції та притулку Європейського Союзу.

Загальна мета проекту – зміцнити спроможність Молдови та України щодо регулювання трудової міграції та сприяння сталому поверненню, з особливим наголосом на розвиток людських ресурсів та запобігання втраті кваліфікованих кадрів.

Найменування, які використовуються в публікаціях МБП, відповідають практиці ООН, а подані до них матеріали не означають відображення будь-якої точки зору Міжнародного бюро праці на легальний статус країни, регіону чи території або їх влади, а також демаркації їхніх кордонів.

За погляди, які відображені в опублікованих авторських статтях, дослідженнях та в інших матеріалах, відповідають виключно їхні автори, а публікація не означає погодження з цими поглядами з боку Міжнародного бюро праці та Європейського Союзу.

Посилання на найменування фірм чи комерційних продуктів або процесів не означає їх схвалення з боку Міжнародного бюро праці та Європейського Союзу, відсутність згадування певної фірми, комерційного продукту чи процесу не свідчить про їх несхвалення.

Цю публікацію видано за допомогою Європейського Союзу.

Передмова

Глобалізація та регіональна інтеграція сприяли збільшенню мобільності працівників у пошуку роботи за кордоном. В Європі міжнародна міграція робочої сили стає важливим та стійким явищем, яке асоціюють із зростанням та розвитком. Проте, збільшений потік людей через національні кордони в поєднанні з більш різноманітними формами міграції, створює нові виклики. Працівники-мігранти наражаються на різні обмеження в умовах праці, як то обмежені права, дискримінація, соціальне виключення та відсутність соціального захисту. Динамічний характер глобальних ринків праці вимагає зусиль щодо забезпечення прав працівників-мігрантів на соціальне забезпечення шляхом ефективного міжнародного співробітництва.

Метою цього звіту є огляд національної міграційної політики в Україні з особливим наголосом на політику трудової міграції, аналіз поточної ситуації в галузі міжнародної координації соціального забезпечення, а також напрацювання пропозиції конкретних заходів щодо її поліпшення.

Структура звіту є наступною: розділ 1 присвячено аналізу міграційної ситуації та міграційної політики на тлі сучасного соціально-економічного розвитку України; розділ 2 містить основні характеристики виплат соціального забезпечення в Україні; розділ 3 присвячений огляду багатосторонніх і двосторонніх угод, укладених Україною; та у розділі 4 обговорюються проблеми і можливості щодо поліпшення соціального забезпечення працівників-мігрантів з України.

Перший проект цього звіту підготовлено Оленою Малиновською, доктором наук з державного управління, головним науковим співробітником Національного інституту стратегічних досліджень. Остаточна версія вмістила в себе коментарі Кенічі Хіросе, провідного спеціаліста з питань соціального забезпечення Групи технічної підтримки з питань гідної праці МОП для країн Центральної та Східної Європи/ Бюро МОП у Будапешті. Редакційну допомогу було надано Рамоном Пебеніто, інрерном МОП в Будапешті та Атеною Бочанис.

Цей звіт підготовлено в рамках проекту технічного співробітництва МОП «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами в Молдові та Україні», який фінансується ЄС.

Маємо надію, що цей звіт разом з попередньою публікацією «Координація соціального забезпечення: комплексний посібник для України», опублікованою раніше у рамках зазначеного проекту, допоможе представникам української влади проводити відповідну політику та впроваджувати кращі стратегії задля розширення підписання угод соціального забезпечення для українських трудових мігрантів.

Будапешт, листопад 2012

Марк Левін
Директор
Групи технічної підтримки Гідної праці
Бюро МОП для країн Центральної
та Східної Європи, Будапешт

Кенічі Хіросе
Провідний спеціаліст з питань
соціального забезпечення
Групи технічної підтримки Гідної праці
Бюро МОП для країн Центральної, Будапешт

Зміст

Передмова	v
1. Міграційна ситуація та міграційна політика України	1
1.1 Соціальний та економічний розвиток України після 1990 р.	1
1.1.1 Економічні показники та показники ринку праці	1
1.1.2 Дохід, заробітна плата та бідність	3
1.1.3 Демографічний контекст	5
1.2 Основні характеристики міграційних процесів	6
1.2.1 Загальний огляд	6
1.2.2 Характеристики міграції	8
1.3 Розвиток політики щодо трудової міграції	11
1.3.1 Формування міграційної політики в 1990-х роках	11
1.3.2 Розвиток політики щодо трудової міграції у 2000-х рр.	12
1.3.3 Рішення після 2010 року	14
2. Система соціального забезпечення в Україні	17
2.1 Огляд	17
2.2 Пенсії	20
2.3 Допомога по безробіттю	22
2.4 Виплати у зв'язку з нещасним випадком на виробництві	22
2.5 Соціальна допомога	23
2.6 Виплати при тимчасовій непрацездатності	24
2.7 Охорона здоров'я	24
3. Угоди про соціальне забезпечення	25
3.1 Країни СНД	25
3.2 Країни-члени ЄС та інші країни	26
4. Напрями удосконалення соціального захисту працівників-мігрантів	31
4.1 Угоди про соціальне забезпечення з країнами СНД	31
4.2 Угоди про соціальне забезпечення з європейськими країнами	31
4.3 Імплементация угод про соціальне забезпечення	33
4.4 Заключні зауваження	34
Використана література	36
Додаток	
Міжнародні договори України з питань праці, зайнятості та соціального забезпечення	39

Таблиці

Таблиця 1	ВВП на душу населення (з урахуванням купівельної спроможності) в Україні та в країнах, що є основними реципієнтами українських працівників-мігрантів, тис. дол. США	3
Таблиця 2	Середня нетто річна заробітна плата в 2010 році в Україні та в країнах, що є основними реципієнтами українських працівників-мігрантів, Євро	4
Таблиця 3	Імміграція українців за даними країн призначення (перший рядок) та за українськими даними (другий рядок), тис. осіб	7
Таблиця 4	Розмір основних соціальних стандартів та державних допомог в Україні у 2010–2012 рр., на початок року, грн.	18
Таблиця 5	Трудові мігранти, які мали письмові трудові угоди, за країнами перебування та рівнем соціального захисту, %, за даними обстеження Держстату 2008 р.	32

Рисунки

Рис. 1	Динаміка ВВП в Україні, 1990=100	1
Рис. 2	Рівень безробіття в Україні в 1995–2011 рр., %	2
Рис. 3	Міжнародна міграція в Україні в 1991–2011 рр., тис. осіб	6
Рис. 4	Працевлаштування за кордоном за даними офіційних посередників, тис. осіб	8
Рис. 5	Країни перебування працівників-мігрантів, за даними обстеження Держстату 2008 р., %	9
Рис. 6	Сфери зайнятості працівників-мігрантів, за даними обстеження Держстату 2008 р., %	9
Рис. 7	Мігранти без урегульованого статусу за країнами перебування, за даними обстеження Держстату 2008 р., %	11

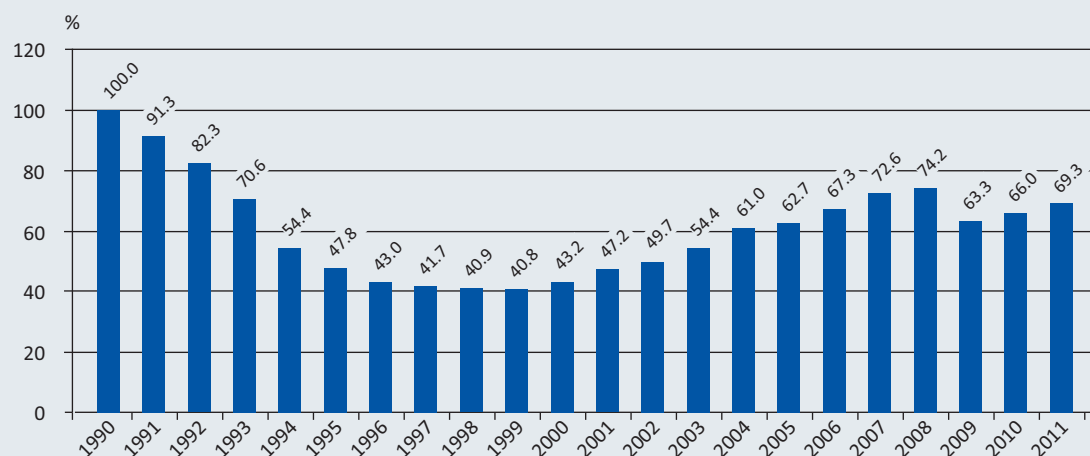
1. Міграційна ситуація та міграційна політика України

1.1 Соціальний та економічний розвиток України після 1990 р.

1.1.1 Економічні показники та показники ринку праці

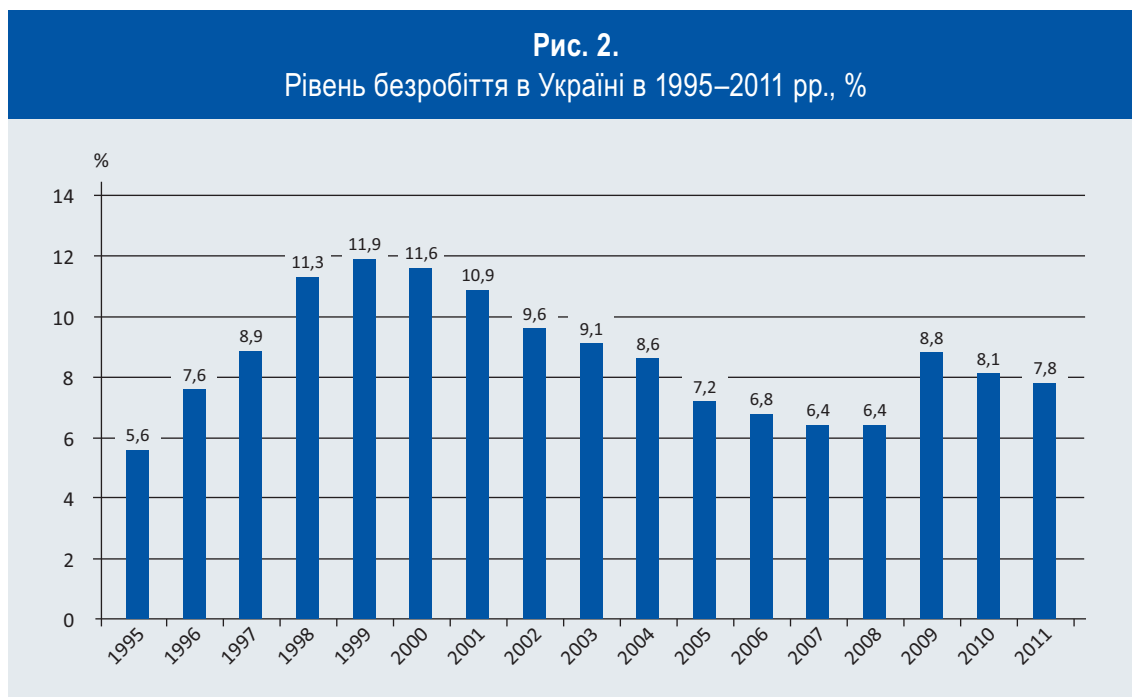
Перехідний період після проголошення незалежності позначився в Україні глибокою системною кризою. Як показано на рис. 1, впродовж 1990-х років, ВВП скоротився майже на 60%. Тільки з 2000 року економічна ситуація почала виправлятися: темпи зростання ВВП у 2000-2007 рр. сягнули в середньому 7,5% на рік. Незважаючи на це напередодні світової фінансово-економічної кризи, у 2008 році ВВП досяг лише 74,1% рівня 1990 року. Модернізація економіки та необхідні структурні зміни так і не були здійснені, економічне зростання відбувалося передовсім під впливом кон'юнктурних чинників. Тому різке скорочення попиту на українську продукцію за кордоном та падіння цін на зовнішніх сировинних ринках під впливом світової фінансово-економічної кризи призвели до миттєвого згортання виробництва: у 2009 році ВВП скоротився на 15,1%, що було одним з найгірших показників у світі. Процес післякризового відновлення економіки є досить повільним. У 2011 року обсяги ВВП досягли лише 69,3% рівня 1990 року (рис.1).

Рис. 1.
Динаміка ВВП в Україні, 1990=100

Джерело: Державна служба статистики України

На рис. 2 показано рівні безробіття в 1995-2011 роках. Найвищих показників безробіття досягло наприкінці 1990-х років: у 2000 році безробітними (за методологією МОП) були 2,6 мільйона осіб або 11,6% населення у віці від 15 до 70 років. З поживлення економіки безробіття стабільно скорочувалося і в 2008 році становило лише 6,4%. Проте уже у 2009 році зросло до 8,8%. З початком виходу із кризи воно зменшилося до 7,8% у 2011 році.

Джерело: Державна служба статистики України

Кількість офіційно зареєстрованих безробітних на 1 січня 2012 року становила 482,800 осіб, визначених за методологією МОП, або 28,1% усіх безробітних працездатного віку (15–70 років). Це означає, що понад 70% безробітних не були зареєстровані службою зайнятості, що великою мірою пояснюється неформальною зайнятістю (передовсім вирощуванням сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках), поширенням неповної зайнятості та трудовою міграцією за кордон.

Рівень зайнятості населення, тобто частка зайнятих серед населення 15–70 років, упродовж 1990-х років помітно знизився і почав зростати лише на початку 2000-х. Він збільшився з 55,8% у 2000 році до 59,3% у 2008 та 59,5% у 2011 році, проте залишався нижчим, ніж у 1990 році, і відносно нижчим, ніж в інших країнах Європи.

В структурі робочих місць переважають низькотехнологічні робочі місця, що вимагають некваліфікованої праці та є низькооплачуваними. Галузі, які залучають низько кваліфіковану робочу силу, домінують – їх частка понад 57%, тоді як частка видів діяльності, що належать до високотехнологічних та середньотехнологічних високого рівня розвитку, становить менше 13%.

Серйозною проблемою ринку праці є невідповідність професійно-кваліфікаційних характеристик робочої сили потребам економіки: за оцінками, лише 20% випускників вищих навчальних закладів працюють за спеціальністю, 40% – змінюють професію уже впродовж 2-х років після закінчення навчання. Це чи не найважливіша причина того, що поряд з безробіттям наростає дефіцит працівників, який оцінюється приблизно у 500, 000 осіб.

Ще одна проблема ринку праці – обмежені можливості працевлаштування в сільських регіонах, що змушують значну кількість сільських жителів та мешканців малих міст шукати роботу в містах, передовсім столиці, а також за кордоном. За даними статистичного обстеження сільських населених пунктів, практично в половині з них (у 49,3%) взагалі відсутні будь-які суб'єкти господарської діяльності.

1.1.2 Дохід, заробітна плата та бідність

В таблиці 1 порівнюється ВВП на душу населення в Україні (в доларах США з урахуванням купівельної спроможності) та інших європейських країн. Відповідно, в таблиці 2 наводиться порівняння середньої нетто заробітної плати в 2010 році в євро. Ці порівняння доводять, що доходи та заробітки в Україні є значно нижчими, ніж в інших країнах Європи.

Таблиця 1.					
ВВП на душу населення (з урахуванням купівельної спроможності) в Україні та в країнах, що є основними реципієнтами українських працівників-мігрантів, тис. дол. США					
	1996	2000	2006	2008	2010 (Україна = 100%)
Німеччина	21,9	25,5	13,3	35,9	37,4 (527)
Італія	21,8	25,0	29,8	30,2	28,9 (407)
Іспанія	17,9	21,8	28,4	31,1	30,2 (425)
Греція	14,1	17,4	24,6	28,5	27,8 (392)
Португалія	14,7	18,3	20,8	22,1	23,0 (324)
Чехія	13,8	15,4	21,2	22,8	25,5 (359)
Угорщина	9,3	11,3	16,9	21,3	23,2 (327)
Словаччина	10,0	13,2	17,9	17,8	19,5 (275)
Польща	8,1	10,4	14,5	17,3	19,9 (280)
Росія	5,8	7,1	11,6	15,6	16,8 (237)
Україна	3,6	4,1	7,5	7,2	7,1 (100)

Джерело: Державна служба статистики України

Таблиця 2.
Середня нетто річна заробітна плата в 2010 році в Україні та в країнах, що є основними реципієнтами українських працівників-мігрантів, Євро

Країни	Середня нетто річна заробітна плата, Євро	Україна = 100%
Німеччина	24,909	2,292
Італія	18,377	1,691
Іспанія	15,861	1,459
Греція	11,220	1,032
Португалія	10,863	999
Чехія	7,645	703
Словаччина	5,772	531
Угорщина	5,703	525
Польща	5,411	498
Росія	5,454	502
Україна	1,087	100

Джерело: Євростат, Федеральна служба державної статистики РФ, Державна статистична служба України.

Дешевизна низькокваліфікованої праці, яка тривалий час розглядалася як конкурентна перевага України, негативно впливає на мотивацію до працевлаштування, гальмує прогресивні технологічні впровадження на виробництві. Хоча в період поживлення економіки реальна заробітна плата зростала у 2000х, кризовий 2009 рік був відзначений її значним скороченням – на 9,2% до попереднього року. На сьогодні зростання середньої зарплатні відновилося. Якщо в 2010 р. вона становила 2,239 гривень, то у 2011 році – 2,633 гривень, а на січень 2012 року – 2,722 гривень.

Крім того, значна частина працюючих отримують зарплату, яка не забезпечує належного відтворення робочої сили: на кінець 2011 року 700,000 осіб в Україні отримували зарплату в межах мінімальної (1,004 грн., або 126 доларів США на місяць), а 1,3 мільйона отримували ще меншу зарплату. Частка працюючих, доходи яких у 2011 році були меншими за прожитковий мінімум, становила 19%. Крім того, в період економічної кризи відновилась практика заборгованості по заробітній платі: в 2009 році сума заборгованості перевищила 1,6 мільярда гривень. Хоча з початком відновлення економіки ситуація поліпшилася, проте на січень 2011 р. заборгованість по зарплаті все ще становила 1,2 мільярда гривень а на січень 2012 року – 1 мільярд гривень. В результаті близько 85% бідних домогосподарств мають у своєму складі принаймні одного працюючого. Таким чином, працевлаштування не є ефективним засобом подолання бідності в Україні.

Бідність в Україні значно поширилася в умовах кризи трансформаційного періоду 1990-х роках. Завдяки поживленню економіки на початку нового століття абсолютна бідність, що вимірюється відповідно до межі прожиткового мінімуму, скоротилася з 70,6% у 2000 році до 12,8% у 2008 році. Проте в останні роки вона значно зросла і в 2010 році оцінювалася в 22%,

а в 2011 р. скоротилася до 17%. Разом з тим, експерти наголошують, що прожитковий мінімум не відображає реальну межу абсолютної бідності, є очевидно заниженим, оскільки встановлюється Верховною Радою України в залежності від можливостей Державного бюджету, а не реальних споживчих потреб людей.

Рівень відносної бідності, критерієм якої є 75% медіанного рівня сукупних витрат домогосподарств, у 2010 р. становив 24,1%. Таким чином, у стані бідності перебували приблизно 10,7 мільйонів осіб (3,5 мільйонів домогосподарств). Бідними були 32,3% сільських домогосподарств і 20,2% – міських (16% у великих містах і 28% – у малих).

Показник відносної бідності залишався приблизно незмінним тривалий час, навіть в період покращення економічної кон'юнктури, що відображає значне майнове розшарування населення: доходи 10% найбагатших перевищують доходи 10% найнужденніших у 5,2 рази.

1.1.3 Демографічний контекст

Одним із наслідків економічних негараздів 1990-х рр. було стрімке скорочення на їхньому фоні народжуваності та загострення демографічної кризи. Сумарний коефіцієнт народжуваності у 2000-2001 роках становив лише 1,1. Внаслідок покращення економічної ситуації та активних пронаталістських дій держави (з 2005 року введено вагому допомогу у зв'язку з народженням дитини, яка у наступні роки неодноразово підвищувалася) коефіцієнт народжуваності зріс у 2007-2008 роках до 1,5, проте скоротився в 2009-2010 роках до 1,4 і залишається недостатнім для простого відтворення. Населення України, яке нараховувало 52,2 мільйона осіб у 1993 році, на січень 2012 року обчислювалося лише 45,6 мільйона. Найбільш стрімко скорочувалося сільське населення: за вказаний період воно зменшилося майже на 2,5 мільйона, а його частка в усьому населенні скоротилася з 32,1% до 31,3%. Депопуляція та міграційний відтік призводять до обезлюднення сіл, згортання поселенської мережі: з 1995 по 2011 рік з мапи України зникли 407 сільських населених пунктів.

Попри певне покращання показників природного відтворення в останні роки убуток населення та його постаріння є для України безальтернативним. Хоча така тенденція є загалом характерною для сучасної Європи, в Україні вона посилюється високою смертністю (передовсім чоловіків працездатного віку) та міграцією за кордон. Відповідно до розрахунків українських демографів, до 2050 року чисельність населення зменшиться ще на 15%, тобто нараховуватиме на той час лише 39,2 мільйонів осіб. Причому частка мешканців у віці 65 років і старше, яка нині становить близько 16%, зросте до 25 відсотків.

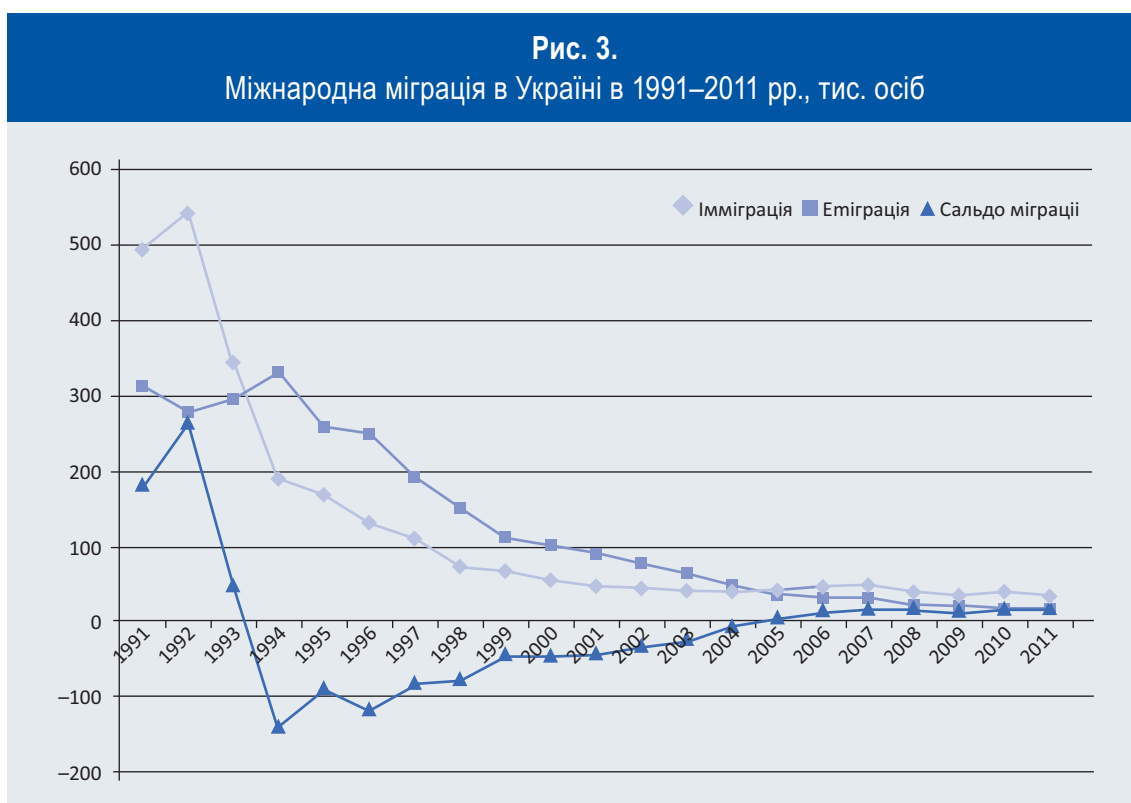
Упродовж 1990-х внаслідок загального підвищення смертності середня очікувана тривалість життя скоротилася для чоловіків більш, ніж на 3 роки, а для жінок – більше, ніж на рік. Після 2005 року цей показник покращився, проте й зараз він залишається низьким у порівнянні з розвинутими країнами світу: середня очікувана тривалість життя в Україні на 2010 рік становила 65,3 роки для чоловіків, 75,5 років – для жінок. Висока передчасна смертність є наслідком погіршення матеріальних умов життя, вад системи охорони здоров'я, соціальних негараздів, про що, зокрема, свідчить висока смертність від так званих соціально-детермінованих причин (нешасні випадки, виробничі травми, самогубства і вбивства, наслідки для здоров'я від вживання алкоголю та тютюнопаління, інфекційні захворювання, зокрема туберкульоз, ВІЛ/СНІД).

1.2. Основні характеристики міграційних процесів

1.2.1 Загальний огляд

Міграція з метою працевлаштування перетворилася на найбільш масштабний та соціально значущий міграційний потік, що дало підстави деяким авторам називати Україну «Мексикою Європи». Відповідно до даних ООН, за кордоном проживають 6,6 мільйонів осіб, народжених в Україні, або 14,4% населення. За чисельністю емігрантів Україна посідає п'яте місце, поступившись лише Мексиці, Індії, Російській Федерації та Китаю. Більшість української еміграції сформувалася історично і була або наслідком переміщень у рамках СРСР (наприклад, 3,6 мільйона емігрантів з України проживають у Росії, великі групи – в Казахстані, Молдові), або політичної та етнічної повоєнної еміграції (до Польщі, етнічний характер мала еміграція до Ізраїлю та Німеччини). Разом з тим упродовж періоду незалежності громади емігрантів з України за кордоном істотно поповнилися, передовсім за рахунок осіб, які виїхали на заробітки. Рис. 3 демонструє дані щодо міжнародної міграції населення України в 1991–2011 років.

Рис.3. Міжнародна міграція в Україні в 1991–2011 рр., тис. осіб

Джерело: Державна служба статистики України

У перші роки після розвалу СРСР міграція в Україні була обумовлена кардинальними геополітичними змінами, утворенням нових незалежних держав, міжетнічною напругою і конфліктами в деяких з них і характеризувалася масовою репатріацією з колишніх республік СРСР, у тому числі осіб, депортованих та репресованих за часів тоталітаризму. Хоча відкриття

кордонів призвело до швидкого наростання виїзду на Захід (у т.ч. в рамках програм прийому, що здійснювалися в Німеччині, США, Ізраїлі), завдяки значному припливові населення сальдо міграції на початку 1990-х роках було для України додатним.

З 1994 сальдо міграції набуло від'ємного значення. Одночасно змінилися склад та характер переміщень населення. По-перше, міграційний потік розподілився між західним і східним напрямом більш рівномірно. По-друге, замість політичних та етнічних чинників визначальними для міграційних переміщень стали економічні мотиви.

На початку нового тисячоліття, в період економічного поживлення міграційні втрати України поступово зменшилися, а з 2005 року офіційна статистика фіксує додатне, хоча й невисоке міграційне сальдо. У 2011 році воно становило 17,000 осіб (з України виїхали в інші держави 14,600 осіб, а прибули – 31,700). Разом з тим, цей результат потребує обережної інтерпретації. Після розпаду СРСР система контролю за пересуваннями громадян за допомогою інституту прописки була ліквідована. Це призвело до значного недообліку міграцій, оскільки люди часто не декларують зміну місця свого проживання, особливо, якщо вважають переїзд тимчасовим, тобто у переважній більшості випадків трудової міграції.

Перепис населення України 2001 року показав, що еміграційні втрати 1990-х років насправді були в 1,7 разів більшими, ніж це зафіксував поточний офіційний облік. Крім того, таблиця 3 показує, що дані щодо виїзду з України та дані про в'їзд українців країн призначення часто суттєво відрізняються.

Таблиця 3.							
Імміграція українців за даними країн призначення (перший рядок)							
та за українськими даними (другий рядок), тис. осіб							
Країни	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Німеччина	15,0	11,8	7,7	7,8	6,8	n/a	n/a
	7,0	4,0	1,7	2,0	1,4	1,6	1,9
Італія	11,2	15,9	15,0	15,8	24,4	23,0	30,4
	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Іспанія	10,3	8,8	8,8	9,5	6,5	4,4	6,6
	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,4
Чехія	15,0	23,9	30,2	39,7	n/a	n/a	n/a
	0,4	0,3	0,4	0,5	0,4	0,5	0,7
Росія	17,7	30,8	32,7	51,5	49,0	45,9	27,5
	25,9	19,0	18,2	17,5	12,4	9,9	5,9

Джерело: Державна служба статистики України, Державна статистична служба Російської Федерації, Євростат

1.2.2 Характеристики міграції

Внаслідок вад статистики, про що йшлося вище, оцінити обсяги трудової міграції можна лише непрямими методами. Як видно з малюнку 4, чисельність українців, працевлаштованих за допомогою ліцензованих фірм-посередників, швидко зростає: у 1996 році у іноземного роботодавця ними було працевлаштовано 11,800 громадян, у 2008 році – 80,000. У 2009 кризовому році кількість працевлаштованих зменшилася до 75,300, однак уже 2011 році зросла до 84,400 осіб.

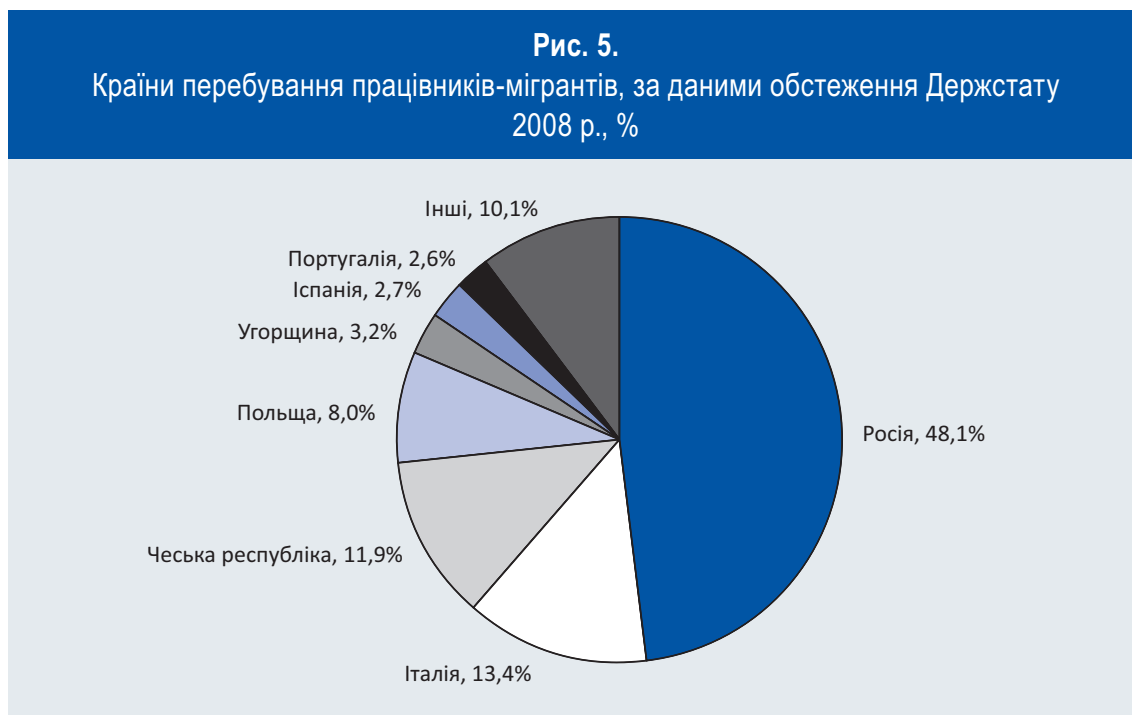
Джерело: Міністерство соціальної політики України

Державною службою статистики України у 2001 та 2008 роках були проведені масштабні обстеження населення з питань трудової міграції. Відповідно до результатів дослідження 2001 року, яким було охоплено 18,000 осіб працездатного віку у восьми прикордонних областях України, обсяг тимчасових трудових міграцій було оцінено у 2,3–2,7 мільйона осіб, або 10% працездатного населення. Це в цілому співпадало з оцінками, сформованими Міністерством закордонних справ на основі інформації посольств України за кордоном, відповідно до якої на заробітках за межами держави перебували до 2,5 мільйона громадян. Одночасні оцінки Міністерства соціальної політики України, здійснені на основі аналізу ринку праці, дали змогу визначити обсяги трудової міграції приблизно у 3 мільйона осіб.¹

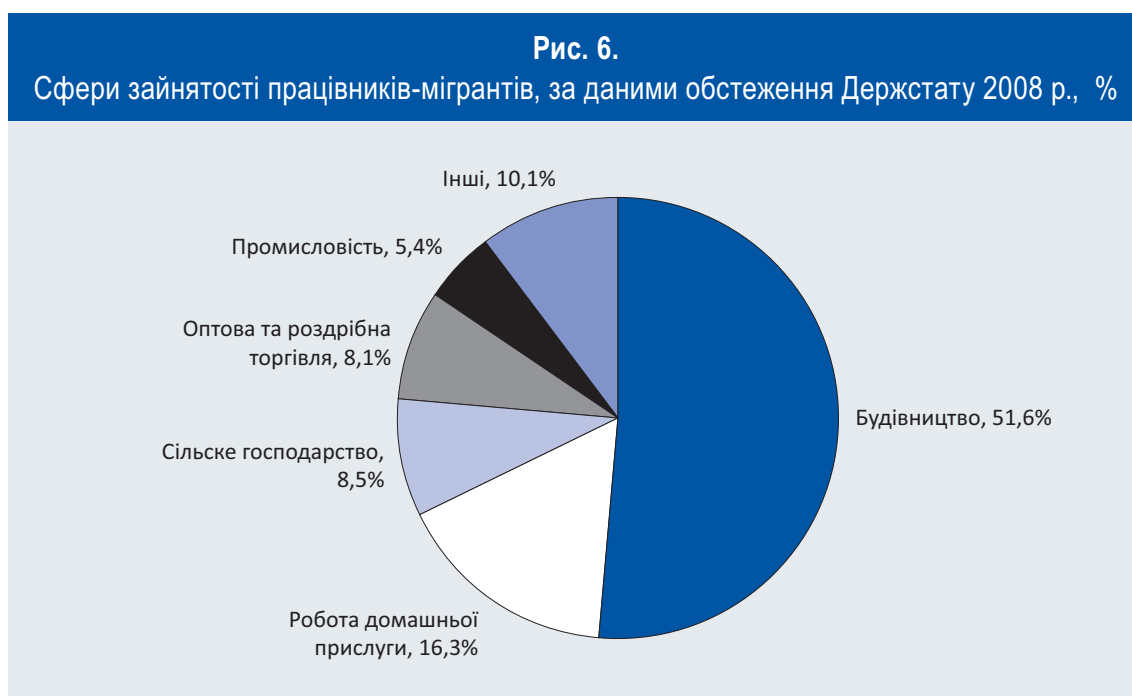
Дослідження 2008 року було більш масштабним: по всій території України було опитано 22,000 домогосподарств, у складі яких нараховувалося 48,000 працездатних осіб. Виявлено, що впродовж трьох років до моменту обстеження, тобто в 2005–2008 роках на роботу за кордон хоча б раз виїжджали 1,5 мільйонів українців, або 5,1% працездатного населення. Отримані дані, таким чином, були меншими, ніж результати обстеження 2001 року, оскільки, не були охоплені особи, які виїхали на роботу за кордон до 2005 року і впродовж 2005–2008 років в Україну жодного разу не повернулися. Крім того, зовнішня трудова міграція українців у період, коли економіка успішно розвивалася, дещо скоротилася.

¹ Парламентські слухання 17 листопада 2004 р.: „Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції”.

На рисунках 5 та 6 показано розподіл українських працівників-мігрантів за країнами та секторами працевлаштування відповідно. У 2008 році половина українців працювали в Росії, інші – в сусідніх центральноевропейських державах (Польщі, Чехії, Угорщині, Словаччині), а також країнах Південної Європи (Італії, Іспанії, Португалії, Греції). Основною сферою зайнятості було будівництво (понад половина мігрантів). На другому місці – робота домашньої прислуги, сільське господарство, торгівля, промисловість.

Джерело: Державна служба статистики України

Джерело: Державна служба статистики України

Щодо гендерного складу працівників-мігрантів, дані обстежень свідчать, що частка жінок зросла з 24% у 2001 році до 32,8% у 2008 році. Гендерна структура мігрантів відрізняється залежно від країни перебування та характеру роботи в ній. Так, на роботу до Росії виїжджали 57% мігрантів-чоловіків (будівництво), тоді як 25,1% жінок-мігрантів працювали в Італії (домашні господарства).

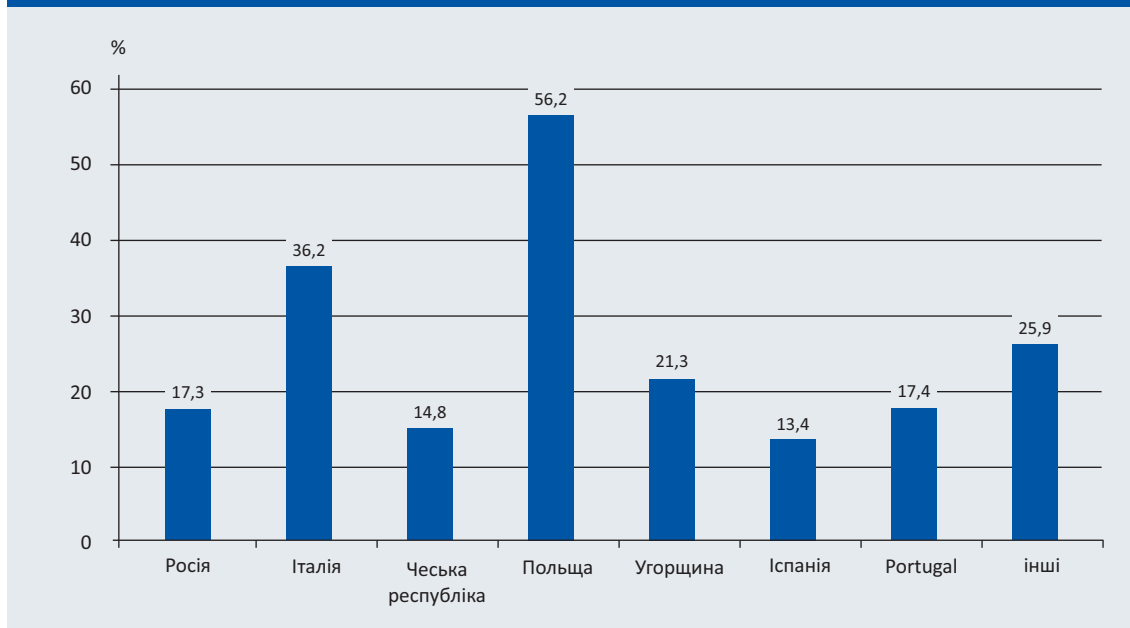
Середній вік трудових мігрантів зріс з 34,6 років у 2001 році до 36,7 років у 2008 році. Середній вік жінок-мігрантів за даними 2008 року становив 37,9 років, що на 1,7 років більше, ніж у чоловіків.

Більшість мігрантів – мешканці міст (55%). Однак, міграцією охоплено 4% городян працездатного віку, тоді як селян – 7,9%. Хоча першими працювати за кордоном почали мешканці прикордоння, з часом міграція рівномірно поширилася по території всієї держави. Однак, регіональні диспропорції збереглися. Значно вищим за середнє по країні охопленням міграцією відзначається західні регіони держави, де за кордоном працюють 13,2% працездатного населення. З центральних регіонів виїжджають на роботу до інших держав 3,8%, зі східних – 3,2%, з південного – 2,6%, а з північного – 1,4% працездатних громадян.

Освітні характеристики трудових мігрантів також змінилися. У 1990-ті роки першими до поїздки на заробітки у зарубіжні країни вдалися високо освічені особи, які, проте, часто виконували там некваліфіковану роботу. За даними обстеження Держстату 2001 року, повну вищу освіту мали 18,8% трудових мігрантів. У 2008 р. серед трудових мігрантів було виявлено 13,5% з таким рівнем освіти, адже умови працевлаштування фахівців в Україні покращилися. Натомість, переважали особи робочих професій, попит на яких на міжнародному ринку праці був високим.

Частина трудових мігрантів з України працювали за кордоном без належних дозволів. Однак, внаслідок проведення у низці країн перебування міграційних амністій (Італія, Іспанія, Португалія, Греція), запровадженню нового законодавства, що розширило можливості легального працевлаштування іноземців (Росія, Польща), у порівнянні з 1990-ми роками ситуація поліпшилася. Відповідно до результатів обстеження 2008 року, 35,1% заробітчани мали дозвіл на проживання та роботу, 39,3% – тимчасову реєстрацію, жодного офіційного статусу за кордоном не мали 25,6% мігрантів. Як видно з рисунка 7, найбільшою частка мігрантів без врегульованого статусу була в Польщі (56,2%) та Італії (36,2%).

Рис. 7.
Мігранти без урегульованого статусу за країнами перебування,
за даними обстеження Держстату 2008 р.,%

Джерело: Державна служба статистики України

Разом з тим, проблема порушення прав людини працівників-мігрантів у зв'язку з нерегульованістю правового становища значної частини з них залишається гострою. Відповідно до оцінок, сформованих на основі масштабного соціологічного опитування, здійсненого в 2006 і 2008 роках, чисельність громадян України, які починаючи з 1990-х постраждали від торгівлі людьми, сягає 100,000 громадян.

Глобальна фінансово-економічна криза не справила помітного впливу на трудову міграцію, хоча не виключено, що погіршення економічної кон'юнктури обумовило скорочення заробітків мігрантів, втрату частиною з них правового статусу та збільшення нелегального працевлаштування. По-перше, попри кризу, ситуація в країнах призначення залишалася більш сприятливою, ніж в Україні, по-друге, хоча багато будівельників найвірогідніше втратили роботу за кордоном, мігранти, зайняті в таких сферах як домашнє чи сільське господарство, транспорт, здебільшого зберегли робочі місця. З відновленням економіки в сусідніх країнах, зокрема, в Росії, трудова міграція з України знову активізувалася.

1.3. Розвиток політики щодо трудової міграції

1.3.1 Формування міграційної політики в 1990-х роках

Міграційна політика в Україні формувалася на основі демократичних цінностей та міжнародних стандартів захисту прав людини, в умовах орієнтації на побудову відкритого демократичного суспільства та на інтеграцію до світової, передовсім європейської спільноти. Однак,

розвиток міграційної політики України, зокрема, політики у сфері трудової міграції, розпочався в непростих умовах трансформаційного періоду і за відсутності необхідного досвіду та фінансових можливостей. Це пояснює нерівний, а почасти і непослідовний законотворчий процес, відсутність комплексності та системності.

Принципове значення мало запровадження права на свободу пересування. Старий радянський порядок, коли для кожної зарубіжної поїздки необхідно було отримати дозвіл влади, було скасовано рішенням уряду з січня 1993 р. Закон України „Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України”, прийнятий 21 січня 1994 року, гарантував можливість вільно залишати державу і повертатися на її територію.

З його прийняттям набула чинності стаття 10 закону „Про зайнятість населення”, що дозволяла трудову чи підприємницьку діяльність громадян під час тимчасового перебування за кордоном. Крім того в ній говорилося, що інтереси громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, захищаються міжнародними угодами. Закон містив також положення стосовно агентств, які надають послуги з працевлаштування за кордоном. Для здійснення підприємницької діяльності ці структури повинні були отримувати ліцензії від державної служби зайнятості.

Для розвитку міграційної політики величезне значення мало прийняття Конституції України 26 червня 1996 року. Вона гарантувала право на працю, у тому числі працевлаштування у іноземного роботодавця. Водночас, держава брала на себе зобов'язання захищати громадян, які знаходяться за кордоном, дипломатичними засобами. Велике значення мало також Конституційне положення про те, що питання міграції мали регулюватися виключно законами.

Разом з тим, відкривши кордони і видавши паспорти для виїзду за рубіж влада зволікала із прийняттям конкретних заходів для регулювання трудової міграції. Указ Президента України Про основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки від 18 жовтня 1997 р. можна вважати першою спробою концептуалізації міграційної політики держави. Основна увага в міграційній сфері приділялася питанням прийому репатріантів, передовсім з числа раніше депортованих за національною ознакою кримських татар, захисту біженців, яких породжували численні конфлікти на пострадянському просторі, а також боротьбі з нелегальною міграцією, масштаби якої зростали. Серед перерахованих в документі основних напрямків міграційної політики регулювання трудової міграції взагалі не згадувалося, лише побіжно в ньому говорилося про необхідність соціального захисту працівників-мігрантів.

1.3.2 Розвиток політики щодо трудової міграції у 2000-х рр.

До пріоритетів міграційної політики трудова міграція була включена лише в 2000 році. В Указі Президента про основні напрями соціальної політики до 2004 року (від 24 травня 2000 року) їй було присвячено три з шести визначених в Указі основних завдань у сфері регулювання міграційних процесів. Серед них: захист соціально-економічних інтересів і прав українських працівників-мігрантів; збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави; створення правових та соціально-економічних основ регулювання зовнішньої трудової міграції громадян.

Після спеціальної доповіді 2003 року Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, захист прав та інтересів українських працівників-мігрантів за кордоном з боку держави значно активізувався. В результаті її обговорення Парламент доручив Уряду посилити контроль за суб'єктами підприємницької діяльності, що надавали послуги з посередництва при працевлаштуванні за кордоном, продовжувати переговорний процес з метою укладання міжнародних угод про трудову міграцію, забезпечувати потенційних мігрантів необхідною інформацією тощо. Доповідь Омбудсмена була також важливим каталізатором ратифікації Україною 16 березня 2007 р. Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів.

Програма забезпечення прав та інтересів громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, та усиновлених іноземцями дітей, затверджена Кабінетом міністрів 17 листопада 2004 року була першим програмним документом, присвяченим трудовій міграції. Вона націлювала на: приєднання до відповідних багатосторонніх домовленостей; укладення двосторонніх угод; удосконалення організаційних засад надання посередницьких послуг у працевлаштуванні за кордоном; запобігання нелегальній міграції та торгівлі людьми.

Парламентські слухання з питань правового і соціального статусу працівників-мігрантів відбулися у Верховній Раді України 17 жовтня 2004 року. На них підкреслювалась, серед іншого, необхідність сприяти зворотності трудових поїздок, стимулювати інвестування зароблених мігрантами коштів в економіку України.

Черговим кроком на шляху формування політики України щодо трудової міграції можна вважати затверджену Урядом в 2006 році Стратегію демографічного розвитку на період до 2015 року. Оскільки регулювання міграції розглядалося в ній як засіб уповільнення темпів депопуляції, вона традиційно націлювала на скорочення нелегальної міграції громадян за кордон. Разом з тим, у документі по суті вперше наголошувалося на необхідності збільшення можливостей легального працевлаштування громадян України за кордоном з цією метою передбачалося укладання міждержавних угод про працевлаштування та соціальне забезпечення; визнання документів про освіту; збільшення квот працевлаштування українців; укладання угод про працевлаштування з країнами, що розвиваються, які потребують фахівців.

У Стратегії конкретизувалося також питання щодо забезпечення зворотності трудової еміграції. Зокрема, ставилося завдання розроблення та виконання програми соціальної та професійної адаптації працівників-мігрантів, які повертаються, підвищення їхньої кваліфікації та перекваліфікації, розширення можливостей працевлаштування на батьківщині шляхом розвитку малого бізнесу і підприємництва, створення нових робочих місць, поширення інформації про вільні робочі місця за допомогою загальнодержавної бази даних, сприяння внутрішній міграції населення тощо. Серед важливих положень Стратегії також вимога здешевлення послуг із переказу мігрантами коштів в Україну.

Однак, законодавчий процес загальмувався, наштотхнувшись на низку перешкод і труднощів. Рада національної безпеки і оборони України, яка розглянула питання щодо міграційної політики держави 15 червня 2007 року, дійшла висновку, що така політика залишається концептуально невизначеною, її принципи, стратегічні завдання, поточні цілі, стандарти захисту прав людини відсутні. На виконання Рішення РНБОУ Кабміну було доручено підготувати проект Концепції державної міграційної політики України, підготувати низку законопроектів

у сфері регулювання міграції, а також створити Державну міграційну службу, центральний орган виконавчої влади у сфері міграції. Проте, в умовах тогочасної політичної нестабільності та протистояння між Президентом, Урядом та парламентом, ці завдання так і не були виконані.

1.3.3 Рішення після 2010 року

За нової адміністрації на необхідність удосконалення міграційної політики та її належного законодавчого та інституційного забезпечення звертали увагу керівництва країни європейські партнери. Зокрема, в Плані з лібералізації візового режиму, наданому Україні Єврокомісією в листопаді 2010 року, серед інших завдань, говорилося про необхідність виробити стратегію управління міграцією, розвинути законодавство, удосконалити систему притулку, запровадити моніторинг міграційних процесів, створити ефективну інституційну структуру з управління міграцією тощо. Окремо План містить положення про необхідність створення умов для реінтеграції мігрантів, які повертаються.

Невдовзі Президентом України було видано два укази, перший щодо виконання Плану дій з лібералізації візового режиму від 22 квітня 2011 року, а другий – про затвердження Концепції державної міграційної політики України від 30 травня 2011 року. Концепцією підтверджено, що основними стратегічними завданнями у сфері міграції є удосконалення законодавства та міграційного менеджменту на основі поваги принципу свободи пересування, захисту біженців, протидії расизму та ксенофобії. В Концепції висунуто завдання посилення захисту громадян на роботі за кордоном, створення умов для повернення емігрантів, а також протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми.

Ці укази дали імпульс подальшому законотворчому процесові. Зокрема, в серпні 2011 року прийнято закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового та тимчасового захисту», за яким передбачається надання в Україні притулку не лише відповідно до Конвенції ООН 1951 року про статус біженців, а й різних форм субсидіарного захисту. У вересні 2001 року Парламент затвердив нову, значно детальнішу за попередню редакцію закону «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», що набагато повніше захищає права іноземців в Україні, а також сприяє запобіганню правопорушень в міграційній сфері. Розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджено План заходів з інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011–2015 роки.

Разом з тим, законодавчі зміни меншою мірою торкнулися сфери трудової міграції. Постановою Уряду від 12 жовтня 2011 року відновлено створену ще 2010 року Раду з питань трудової міграції при Кабінеті Міністрів України, постійно діючого консультативно-дорадчий орган, на який покладено виконання завдань, пов'язаних із формуванням і реалізацією державної політики у сфері соціального захисту трудових мігрантів. До роботи Ради залучені представники від центральних органів виконавчої влади, Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, всеукраїнських об'єднань профспілок та роботодавців, громадських організацій трудових мігрантів. Засідання Ради, на якому було представлено цю доповідь, відбулося 6 липня 2012 року.

На створену в рамках адміністративної реформи Державну міграційну службу України питання регулювання трудової міграції не покладаються. Вони залишаються в компетенції Міністерства соціальної політики, де в спектрі завдань займають далеко не пріоритетне місце, що зокрема доводить той факт, що спеціалізованого підрозділу з відповідних питань в структурі Міністерства не існує. Неefективними залишаються затверджені заходи з реінтеграції мігрантів, що повертаються, оскільки не передбачають серйозних конкретних дій і видаються лише формальним виконанням відповідної вимоги Плану дій щодо лібералізації візового режиму.

Розвиток міграційної політики України, зокрема політики щодо трудової міграції громадян за кордон, відбувався з серйозними труднощами. Законотворчому процесу у сфері політики трудової міграції притаманні відсутність комплексності та системності. Наприклад, роль держави у сфері регулювання трудової міграції не має чіткого визначення. Існуюча політика у сфері трудової міграції не містить достатньо чітких стратегічних цілей та ефективних механізмів їх досягнення. У контексті підвищення уваги до питань трудової міграції, необхідно провести значну роботу задля подальшого вдосконалення національної політики у сфері трудової міграції, розвитку та впровадженню конкретних заходів, щоб зробити працевлаштування за кордоном організованим і забезпечити необхідний захист та зміцнення міжнародного співробітництва в цій сфері.

2. Система соціального забезпечення в Україні²

2.1 Огляд

Конституція України гарантує кожному громадянину право на соціальне забезпечення, яке забезпечує гарантований дохід у разі втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, старості та в інших випадках, передбачених законом.

Існуючі системи соціального забезпечення в Україні, можна резюмувати наступним чином:

- *система пенсійного страхування*, яка забезпечує пенсії по старості, пенсії по інвалідності, пенсії в разі втрати годувальника, пенсії за вислугу років та виплати на поховання;
- *система страхування від безробіття*, яка забезпечує допомогу по безробіттю, одноразову допомогу працівникам, професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації безробітних, організацію громадських робіт і т.д.;
- *система страхування на випадок хвороби*, яка забезпечує допомогу у випадку хвороби, вагітності та пологах, похоронах, допомогу на санаторно-курортне лікування та оздоровлення;
- *система страхування від нещасного випадку на виробництві*, яке забезпечує допомогу для постраждалих осіб у разі тимчасової непрацездатності, повної втрати працездатності та смерті внаслідок нещасного випадку на виробництві, а також медичної допомоги;
- *система соціальної допомоги*, яка надає допомогу сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам;
- *система соціального захисту ветеранів війни*, яка надає одноразову допомогу, спеціальні пільги та субсидії ветеранам війни;
- *система соціального захисту від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС*;
- *система соціального забезпечення допомоги інвалідам*, яка передбачає безкоштовну установку телефону, надання транспортних засобів, надання вагонів і протезів, реабілітаційних послуг і створення робочих місць.

Ці види соціальної допомоги регулюються наступними законами:

- Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.);
- Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення (2003);
- Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (2001);

2 Цей розділ є оновленим варіантом Частини 2 звіту Н. Баранової, Кенічі Хіросе «Оцінка системи соціального забезпечення в Україні у 2008–2009 рр.: Відповідь на кризу та майбутні реформи, МОП, 2010.

- Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (2001 рік); та
- Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (2001).

Система соціального забезпечення в Україні фінансується за рахунок внесків на соціальне страхування, державного та місцевих бюджетів. Створено чотири фонди загальнообов'язкового державного страхування: (1) Пенсійний фонд (2) Фонд загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття, (3) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та виплати на поховання (4) Фонд загальнообов'язкового державного страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Ці фонди отримують внески соціального страхування, здійснюють виплати та надають послуги. Незважаючи на те, що існують перекази між фондами соціального страхування і державного бюджету, ці кошти управляються окремо.

Крім того, Україна забезпечує соціальні виплати-допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства. Вони фінансуються з державного бюджету у вигляді субсидій до місцевих бюджетів. Основним законодавчим актами для здійснення цих виплат є:

- Закон «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992);
- Закон «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000);
- Закон «Про державну допомогу інвалідам з дитинства та дітям з обмеженими можливостями» (2000).

Надалі у цьому розділі будуть описані основні характеристики соціальних допомог по галузях, при цьому особливу увагу буде приділено трудовим мігрантам та їхнім сім'ям. У таблиці 4 наведені ключові суми допомоги по соціальному забезпеченню та соціальної допомоги з 2010 по 2012 рік.

Таблиця 4.			
Розмір основних соціальних стандартів та державних допомог в Україні у 2010–2012 рр., на початок року, грн.			
	2010	2011	2012
Прожитковий мінімум на одну особу			
Загальний показник	825	894	1,017
Діти до 6 років	755	816	893
Діти 6-18 років	901	977	1,112
Працездатні особи	869	941	1,073
Особи, які втратили працездатність	695	750	822
Мінімальна заробітна плата	869	941	1,073
Мінімальний розмір пенсії за віком	695	750	822

	2010	2011	2012
Допомога по безробіттю			
мінімальний розмір для застрахованих осіб	500, але не більше розміру середньої заробітної плати, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області за минулий місяць.	714, але не більше розміру середньої заробітної плати, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області за минулий місяць.	825, але не більше розміру середньої заробітної плати, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області за минулий місяць.
мінімальний розмір для незастрахованих осіб	360, але не більше розміру середньої заробітної плати, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області за минулий місяць.	510, але не більше розміру середньої заробітної плати, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області за минулий місяць.	544, але не більше розміру середньої заробітної плати, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області за минулий місяць.
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям			
Працездатна особа	182,21	21% прожиткового мінімуму	21% прожиткового мінімуму
Діти	266,25	50% прожиткового мінімуму	50% прожиткового мінімуму
Непрацездатна особа, інвалід	294,00	75% прожиткового мінімуму	80% прожиткового мінімуму
Державна допомога сім'ям з дітьми			
У зв'язку з вагітністю і пологами	100% середньомісячного доходу, але не менше 25% прожиткового мінімуму	100% середньомісячного доходу, але не менше 25% прожиткового мінімуму	100% середньомісячного доходу, але не менше 25% прожиткового мінімуму
При народженні дитини			
На першу дитину	12,240	24,960	26,790
На другу дитину	25,000	49,920	53,580
На третю і наступну дитину	50,000	99,840	107,160
При усиновленні дитини	12,240	24,960	26,790
По догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	Різниця між прожитковим мінімумом та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу, але не менше 130 грн.	Різниця між прожитковим мінімумом та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу, але не менше 130 грн.	Різниця між прожитковим мінімумом та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу, але не менше 130 грн.

	2010	2011	2012
На дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	2 прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку	2 прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку	2 прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку
Одиноким матерям	Різниця між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу, але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини	Різниця між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу, але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини	Різниця між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї у розрахунку на одну особу, але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини

2.2 Пенсії

Відповідно до чинного законодавства, пенсійна система України включає такі компоненти: обов'язкове державне пенсійне страхування розподільного типу (близько три чверті всіх видатків на виплату пенсій), різні додаткові пенсійні програми, які фінансуються з Державного бюджету за рахунок спеціальних пенсійних зборів (одна чверть загальних видатків на виплату пенсій), та недержавне пенсійне забезпечення на добровільній основі (виплата регулярних пенсій ще не почалася). Накопичувальну пенсійну систему, передбачену законодавчо ще в 2004 році, все ще не запроваджено.

Пенсії за віком нараховуються залежно від величини заробітку та страхового стажу пенсіонера. Мінімальна пенсія за віком встановлена на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Пенсійний вік для чоловіків становить 60 років, а для жінок 55 років (у майбутньому передбачається поступове збільшення).

Пенсії по інвалідності розраховуються за трьома групами: 100% пенсії за віком у разі повної втрати працездатності; 90% для тих, хто може працювати за обмеженими умовами; 50% для інвалідів, які загалом здатні працювати.

Пенсії в разі втрати годувальника виплачуються дітям, дружині та батькам. Розмір пенсії утриманців, які втратили годувальника, становить 50% пенсії за віком померлого годувальника. Якщо кількість утриманців дорівнює 2 або більше, розмір пенсії становить 100% пенсії за віком, яка розподіляється у рівних долях між утриманцями. У разі втрати дитиною обох батьків, розмір пенсії утриманця розраховується виходячи з розміру пенсії за віком одного із батьків.

За відсутності міжнародного договору соціального забезпечення, працівники-мігранти, які частину свого трудового життя провели за кордоном, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України, отримують пенсію за віком в Україні відповідно до величини свого страхового стажу, однак не менше мінімальної пенсії.

Мігрантові, який втратив працездатність в результаті нещасного випадку на виробництві в країні, де він працював нелегально, або з якою немає відповідної угоди, нараховують пенсію по інвалідності на загальних підставах, однак у мінімальному розмірі, тобто суттєво менше, ніж, якщо б документально було доведено виробничу травму в країні працевлаштування. На загальних підставах також нараховуватиметься в Україні пенсія у випадку втрати годувальника членам сім'ї мігранта.

Для врегулювання питання пенсійного забезпечення українців, котрі працюють в країнах, з якими міждержавні угоди відсутні, а також тих, кого не охоплено соціальним страхуванням через нелегальну працю за кордоном, запроваджено порядок добровільного пенсійного страхування осіб, які живуть або працюють за кордоном. Від 2008 року діє спрощений порядок оформлення договорів (можна домовитися про це по телефону, заповнити заяву через Інтернет, або надіслати поштою). Громадянин сам визначає величину внеску, який, однак, не може бути менше мінімального (близько 366 гривень, або приблизно 36 євро на місяць на початок 2012 року). За бажанням, він може сплачувати не лише поточні платежі, а й зробити внесок за минулий період, не покритий пенсійним страхуванням (з моменту введення відповідної системи у 2004 року). Разом з тим, недоліком механізму добровільної участі в системі пенсійного страхування є те, що договір не може бути укладений з особою, яка вже повернулася на територію України і влаштувалася на роботу. Тобто, мігранти, що повертаються, позбавлені можливості сплатити внески за попередні роки, або повинні зробити це до того, як влаштуються на роботу в Україні.

Станом на 1 січня 2011 року в Пенсійному фонді України було зафіксовано тільки 4,765 чинних договорів про добровільне пенсійне страхування громадян України, які перебувають за кордоном. Основна причина цього – недовіра до фінансових інститутів держави, яка в роки кризи посилилася через проблеми з поверненням банківських вкладів. Мігранти зазвичай не наважуються вкладати до Пенсійного фонду значні кошти, які могли б забезпечити їм відносно високу пенсію, а сенсу робити невеликі внески і отримати в результаті мінімальну пенсію немає. Адже в разі повернення в Україну, національне законодавство в будь-якому разі гарантує своїм громадянам мінімальні пенсійні виплати.

Разом з тим, пенсійна система України в останні роки функціонує з великим напруженням. У 2009 році рівень пенсійних виплат сягнув рекордного значення – понад 18,2% ВВП, оскільки пенсійні видатки продовжували зростати незважаючи на стрімке падіння ВВП в умовах світової фінансово-економічної кризи. В 2010 році дефіцит Пенсійного Фонду України сягнув 26,7 мільярда гривень, в 2011 його вдалося скоротити до 17,7 мільярда гривень, проте на 2012 рік. Уряд затвердив бюджет Пенсійного фонду з дефіцитом 9,7 мільярда гривень. Внаслідок складної демографічної ситуації співвідношення пенсіонерів і працюючих несприятливе і постійно погіршується.

Крім того, рівень бідності пенсіонерів (особливо жінок та осіб у віці 75 років і старше) набагато вищий, ніж населення працездатного віку, і має тенденцію до зростання. Тому значна частина «молодих пенсіонерів» (55–64 років) працює – за оцінками до 40%, помітною є їхня участь у трудовій міграції за кордон.

Всі ці обставини переконливо свідчили про необхідність термінових змін у системі пенсійного забезпечення. З 1 жовтня 2011 року набув чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Він передбачає поступове підвищення пенсійного віку для жінок (на 6 місяців щорічно впродовж 10 років) з тим, щоб у 2020 році вік виходу на пенсію досяг 60 років, а також для чоловіків-державних службовців (до 62 років). Закон містить норми, які повинні стимулювати пізніший вихід на пенсію: протягом перших 5 років після досягнення пенсійного віку розмір пенсії буде підвищуватись на 0,5%, а протягом наступних 5 років – на 0,75% за кожний повний відпрацьований місяць після досягнення пенсійного віку. Важливим нововведенням є те, що мінімальний страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у солідарній системі, збільшено з 5 до 15 років; страховий стаж, необхідний для призначення повного розміру пенсії за віком, збільшено для жінок з 20 до 30 років, а для чоловіків – з 25 до 35 років. З метою зменшення соціального розшарування серед пенсіонерів максимальні пенсії обмежені десятьма прожитковими мінімумами.

Таким чином, на першому етапі реформи впорядковано існуючу солідарну пенсійну систему. Щодо другого рівня пенсійної системи, накопичувального, його запровадження відтермінується до часу, коли буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України.

2.3 Допомога по безробіттю

Допомога по безробіттю (готівкова), інформаційні та консультативні послуги, послуги з профорієнтації, професійної підготовки та перепідготовки надаються як застрахованим особам, так і тим, хто вперше шукає роботу.

Матеріальну допомогу по безробіттю можуть отримати застраховані особи, які протягом 12 місяців, що передували безробіттю, працювали не менше 26 календарних тижнів. Розмір допомоги по безробіттю варіюється залежно від тривалості страхового стажу і становить від 50% заробітку для тих, чий страховий стаж є менше 2 років, до 70% для осіб, які мають понад 10 років страхового стажу. Перші 90 днів безробіття встановлена допомога виплачується повністю, протягом наступних 90 днів – 80% цієї суми, у подальшому – 70%. Мінімальний розмір допомоги по безробіттю встановлюється Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття залежно від своїх можливостей. Для незастрахованих осіб, або осіб, які не відпрацювали необхідних 26 календарних тижнів впродовж 12 місяців, які передували безробіттю, він є на третину меншим.

У будь-якому разі допомога по безробіттю не може бути більшою за розмір середню заробітну плату, що склалася по всіх видах економічної діяльності у відповідній області України за останній перед нарахуванням допомоги місяць.

Таким чином, працівник-мігрант, який працював за кордоном і повернувся на батьківщину, може зареєструватися як безробітний в Україні, отримати інформаційні та інші послуги від служби зайнятості, а також претендувати на матеріальну допомогу по безробіттю у розмірі, передбаченому для незастрахованих осіб.

2.4 Виплати у зв'язку з нещасним випадком на виробництві

Виплати у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням отримують застраховані працівники незалежно від форми власності підприємства, де вони працюють, ті, хто працює у фізичних осіб, самозайняті та суб'єкти підприємницької діяльності.

Виплати у зв'язку з нещасним випадком на виробництві включають допомогу у разі тимчасової непрацездатності, допомогу при повній втраті працездатності, допомогу із втрати годувальника, медичну та соціальну допомогу.

У разі втрати працездатності передбачені два види допомог: одноразова та щомісячна, які встановлюються відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

У разі смерті потерпілого, його сім'я має право на отримання одноразової допомоги, розмір якої повинен бути не меншим за п'ятирічну заробітну плату потерпілого. Крім того, одноразова допомога виплачується на кожного утриманця. Вона є не меншою за однорічний заробіток потерпілого. На додаток, особи, які мають на це право, отримують в разі смерті потерпілого щомісячні страхові виплати. Сім'ї загиблого компенсуються також витрати на організацію поховання.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд соціального страхування від нещасних випадків фінансує витрати на його лікування, необхідний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо.

2.5 Соціальна допомога

Виплати соціальної допомоги надаються сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям інвалідам та інвалідам з дитинства. Відповідно до закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»

Для сімей з дітьми відповідно до законів України надаються наступні виплати: допомога по вагітності та пологам (незастрахованим особам); допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною (до досягнення нею трирічного віку); допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; самотнім матерям.

У рамках державної підтримки сімей з дітьми виплачується Важливу пронаталістську функцію відіграє допомога при народженні дитини. Її частина виплачується одноразово, решта – впродовж 12 місяців на першу дитину, 24 місяців на другу та 36 на третю і наступну дитину. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, що виплачується особі, яка здійснює догляд за дитиною, розраховується залежно від середньомісячного сукупного доходу сім'ї за попередні шість місяців. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, надається у розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини

відповідного віку. Ще один вид державної допомоги виплачується самотніми матеріями та усиновлювачам, вдовам і вдівцям з дітьми.

Правом на державну соціальну допомогу користуються малозабезпечені сім'ї. Вона виплачується впродовж 6 місяців за рішенням місцевих органів у сфері праці та соціальної допомоги і розраховується як різниця між сукупним сімейним доходом та встановленим прожитковим мінімумом.

Допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам розраховується залежно від групи інвалідності та прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Цим категоріям осіб також встановлюється надбавка на догляд за ними .

Члени сімей мігрантів мають право на ці види допомоги, як і всі інші громадяни України.

2.6 Виплати при тимчасовій непрацездатності

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності забезпечує надання допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворим членом сім'ї), по вагітності та пологах, на поховання, а також оплату путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам та членам їхніх сімей та часткове фінансування оздоровчих заходів для дітей.

Допомога по хворобі виплачується залежно від страхового стажу і становить 60% середньої заробітної плати (доходу) при стажі менше п'яти років; 80%, якщо страховий стаж від п'яти до восьми років; 100% страховий стаж понад восьми років. Допомога у розмірі 100% середньої заробітної плати виплачується особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також ветеранам війни.

Розмір допомоги по вагітності та пологах становить 100% попередньої заробітної плати незалежно від страхового стажу.

2.7 Охорона здоров'я

Організація та управління охорони здоров'я в Україні успадковані від Радянського Союзу. Система державного медичного страхування все ще не запроваджена. Значна кількість медичних установ працюють неефективно, потерпають від дефіциту кадрів, застарілого обладнання, нестачі ліків. Хоча Конституцією України гарантовано кожній людині право на безкоштовне медичне обслуговування, на практиці якість безкоштовних послуг низька та пацієнти часто змушені фінансувати їх самостійно. Відсутність державного медичного страхування призводить до гальмування переговорних процесів з деякими країнами призначення працівників мігрантів (наприклад, з Угорщиною), яка наполягала на включенні медичної допомоги до двосторонньої угоди соціального забезпечення.

3. Угоди про соціальне забезпечення

У цьому розділі розглянуто основні риси багатосторонніх та двосторонніх угод та інших відповідних інструментів, укладених Україною з метою забезпечення права на соціальне страхування для мігрантів. Список міжнародних угод України стосовно трудової міграції та їхнього соціального захисту вміщено у додатку.

3.1 Країни СНД

Після розвалу СРСР перед новими незалежними державами, у тому числі Україною, постала термінова необхідність врегулювати право на соціальне забезпечення для громадян, які в певний період свого життя працювали в різних союзних республіках. Для вирішення цієї проблеми ці країни докладали зусиль для координації сфери соціального забезпечення за допомогою багатосторонніх та двосторонніх угод.

На початку 1990-х років Україна підписала низку багатосторонніх угод в рамках Співдружності незалежних держав (СНД), що стосувалися пенсійного забезпечення³, соціальної допомоги сім'ям з дітьми, відшкодування шкоди в результаті нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання (дивіться додаток).

Ці угоди базувалися на принципі, відповідно до якого соціальне забезпечення мігрантів відбувається на основі законодавства країни проживання. Для визначення умов нарахування виплат враховуються періоди соціального страхування, набуті та території інших країн, які є сторонами угод. Разом з тим, витрати на соціальне забезпечення повністю несе держава, яка його надає. Взаємні розрахунки не здійснюються, якщо інше не передбачено двосторонніми домовленостями.

Угоду країн СНД «Про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудівників-мігрантів» було укладено 15 квітня 1994 року. Сторони домовилися про визнання без легалізації документів про освіту та кваліфікацію працівників-мігрантів, недопущення подвійного оподаткування їхніх заробітків, можливості переказів зароблених коштів та вивозу майна. Угодою визначено, що соціальне страхування та соціальне забезпечення працівників-мігрантів здійснюються відповідно до законодавства країни працевлаштування, зокрема, відшкодування шкоди у зв'язку з виробничою травмою чи професійним захворюванням.

Конвенцію про правовий статус трудящих мігрантів та членів їхніх сімей держав-учасниць співдружності СНД було підписано 14 листопада 2008 року і ратифіковано Україною 21 грудня

3 Окремі багатосторонні угоди щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх родин, соціальної допомоги ветеранам Великої Вітчизняної війни, особам, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, та членам сім'ї особи, яка загинула в Афганістані.

2011 року.⁴ Конвенція спрямована на посилення співробітництва щодо захисту прав мігрантів в рамках СНД. Відповідно до неї працівники-мігранти, у тому числі сезонні та прикордонні працівники, мають рівні з громадянами приймаючої сторони трудові права. Конвенція поширюється на всіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей, які знаходяться на території приймаючої Сторони на законних підставах.

На додачу до цих багатосторонніх домовленостей на початку 1990-х років Україна підписала низку двосторонніх угод про соціальне забезпечення з країнами СНД, зокрема, з Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Казахстаном та Молдовою. Всі вони базуються на принципі відповідальності країни проживання. Україна є також правонаступницею міжнародних договорів із соціального забезпечення, укладених СРСР з Монголією, Угорщиною і Румунією, де застосовано такий же принцип.

У 1990-ті роки ці угоди дали змогу вирішити питання пенсійного забезпечення громадян України, які за радянських часів працювали на території колишнього СРСР або виїхали на проживання у пострадянські держави вже будучи пенсіонерами. Однак, вони були ефективним доти, доки на пострадянському просторі діяли практично однакові пенсійні системи, успадковані від СРСР. У 2000-ті роки ситуація змінилася, оскільки в низці країн СНД відбулося реформування пенсійних систем, в ході яких підвищено пенсійний вік, тривалість необхідного для призначення пенсії стажу, змінено порядок розрахунку пенсій. За таких умов імплементація цього типу угод значно ускладнилася. Більше того, вони можуть певним чином вплинути на міграційні процеси. Наприклад, оскільки в Росії вік виходу на пенсію нижчий, а тривалість страхового стажу, необхідна для нарахування пенсії, менша, це може спричинити збільшення міграційного впливу до Росії.

Упродовж першої половини 1990-х років. Україною укладено також низку угод з питань трудової міграції, зокрема, з Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Молдовою, Російською Федерацією. Вони містять положення щодо визнання без легалізації документів про освіту та присвоєння кваліфікацій, про визнання (зарахування) трудового стажу і занесення відповідних записів до трудової книжки. Більшість з них регулюють порядок відшкодування шкоди, заподіяної працівнику внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, відповідальність за що несе країна, на території якої стався страховий випадок.

3.2 Країни-члени ЄС та інші країни

В умовах розгортання трудової міграції громадян за кордон Україна активізувала свої зусилля щодо підписання угод про працевлаштування та соціальне забезпечення поза рамками СНД, передовсім з країнами ЄС.

У 1993-1996 роках було підписано угоди про працевлаштування з Польщею (у 2005 році до неї додано протокол щодо сезонного працевлаштування), Чеською республікою, Словаччиною⁵,

4 Конвенція набула чинності для України 1 березня 2012 р.

5 Термін дії угод з Чехією та Словаччиною закінчився.

Литвою, Латвією. За змістом ці угоди фактично ідентичні і носять загалом рамковий характер. Основний їх недолік – складність практичного застосування. Наприклад, відповідно до угоди з Чеською республікою первинна квота працевлаштування українців що становила 25,000 осіб, згодом вона була збільшена до 60,000, проте в дійсності в цю країну було працевлаштовано лише 16,000 осіб.

Зміст угод про працевлаштування з Португалією та Лівією, підписаних у 2003, відзначається більшою конкретністю. Ними передбачено механізми працевлаштування, підбору кандидатів та основні вимоги до них, умови трудових контрактів тощо. Угода з Іспанією, укладена 2009, поширюється одразу на 3 категорії працівників: постійних, сезонних та стажистів. Разом з тим, жодну особу не було працевлаштовано відповідно до положень цих угод, головним чином через складність процедури за участі державних органів двох країн, якої і роботодавці, і мігранти намагаються уникнути. Здебільшого вони або користуються послугам приватних посередників, або контактують напряму, зокрема, з використанням електронної бази вакансій.

На думку українських експертів, ці угоди не змогли виконати роль регуляторів трудової міграції та гарантій прав мігрантів. Вони є радше декларацією намірів партнерів щодо розвитку співпраці у сфері працевлаштування. Щодо соціального страхування, угоди відсилають або до національного законодавства, або до спеціальних міждержавних угод с цього питання. Тому міждержавні угоди про пенсійне та соціальне забезпечення вважаються нині пріоритетними інструментами досягнення більш конкретних цілей.

Україна ратифікувала Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС)⁶ 10 листопада 1994 року. Відповідно до Статті 25 сторони домовилися укладати угоди з метою координації соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство і на законних підставах працюють у країнах-членах ЄС. Такі угоди мали б забезпечити додавання всіх періодів соціального страхування при нарахуванні пенсії, медичному обслуговуванні, а також переказ пенсії з однієї країни до іншої.

Україна також ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів (1977) 16 березня 2007 року. Вона зобов'язує країни, які приєдналися до неї, надавати працівникам-мігрантам та членам їхніх сімей соціальне забезпечення на рівні із своїми громадянами, забезпечувати збереження набутих ними прав.

З числа країн ЄС двосторонні угоди про соціальне та пенсійне забезпечення укладено Україною з Болгарією, Естонією, Іспанією, Латвією, Литвою, Словаччиною, Чехією. Угоду з Португалією підписано 2009 р. і ратифіковано в грудні 2011 р. Переговори з Німеччиною практично завершені. Разом з тим, ініційовані Україною спроби досягти відповідних домовленостей з Італією, Грецією поки що успіху не мали. Угоди про соціальне забезпечення гарантують захист трудовим мігрантам і особам, які емігрують з метою постійного проживання за кордоном, поширюються не лише на громадян відповідних держав, а й на осіб без

6 Угода була чинною в 1998–2008 роках і має бути заміненою Угодою про асоціацію, текст якої парафровано 30 березня 2012 року.

громадянства та біженців, якщо вони підпадають під дію відповідного національного законодавства про соціальне забезпечення. Вони охоплюють всі стандартні види обов'язкового соціального страхування, тобто, пенсійне страхування, страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, смерті з цих причин, страхування з тимчасової втрати працездатності, а також (деякі угоди, наприклад, з Естонією, Латвією, Литвою, Португалією) страхування на випадок безробіття.

На відміну від угод з країнами СНД, двосторонні угоди про соціальне забезпечення з країнами ЄС базуються на таких основних принципах:

- рівність прав, що означає, що працівнику-мігранту надаються, наскільки це можливо, рівні з громадянами країни перебування права, крім того, на нього покладаються ті самі обов'язки;
- визначення відповідного законодавства, яке забезпечує, шляхом створення правил для застосування визначеного законодавства, соціальний захист працівникам-мігрантам надається в будь-який момент відповідно до законодавства однієї країни;
- забезпечення набутих прав і пільг за кордоном, що означає, що будь-яке набуте право чи право в процесі надбання, гарантуються працівникам-мігрантам на одній території, навіть якщо воно було отримано на іншій території, а також відсутність обмежень на оплату, в кожній із країн, пільг, на які мігрант отримав право в будь-якій іншій країні, і,
- забезпечення прав навіть в процесі їх надбання, що означає, що якщо будь-яке право є умовним до завершення терміну випробування, до робочого стажу зараховуються всі періоди праці трудового-мігранта в кожній країні.

Фундаментальним принципом є принцип взаємності, який означає, що кожна країна, яка є учасником угоди, зобов'язується застосовувати ті ж механізми, що і інша країна-учасниця угоди, щоб зробити соціальне забезпечення більш доступним для трудових мігрантів.

При розрахунку пенсій, які будуть виплачуватися кожною країною, зазвичай застосовується формула пропорційності. Це означає, що кожна країна платить пенсії на основі страхового стажу нарахованого на її території. Таким чином, кожна держава несе відповідальність за свою частину страхових зобов'язань.

Що стосується пенсій по інвалідності, а також втратою годувальника у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, вони виплачуються тією стороною, де постраждала особа була застрахована на момент страхового випадку. Тривалість страхового стажу значення не має.

Допомога по тимчасовій непрацездатності та материнству також виплачується тією стороною, де працівник був застрахований на момент настання відповідних підстав. Допомога по безробіттю надається тією стороною, де особа проживає постійно. Однак, при призначенні цих допомог береться до уваги страховий стаж, набутий в обох країнах.

Вкрай важливо, що угодами, що будуються на пропорційному принципі, в разі переїзду реципієнта до іншої держави передбачено переказ допомоги та пенсії за кордон. У 2011 році

Пенсійний фонд України перерахував до 19 зарубіжних держав 1,3 мільйона доларів США та 971,800 євро на виплату пенсій 2,482 громадянам України. Водночас, в Україну із зарубіжних держав було перераховано 2,3 мільйона доларів та 342,000 євро. Деяка частина пенсійних виплат здійснюється зарубіжними державами (Іспанією, наприклад) безпосередньо на рахунки громадян.

Вкрай важливими такі угоди є й для тих, хто виїхав з України назавжди, оскільки в чинному законодавстві все ще зберігається положення про зупинення виплати пенсій у разі переїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон, якщо з країною його перебування немає угоди про соціальне забезпечення (за винятком випадків, коли пенсія призначена внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання). Хоча Конституційний суд України визнав цю норму такою, що суперечить Конституції держави⁷, необхідні законодавчі зміни ще не прийняті Парламентом.

На думку українських експертів, угоди про соціальне забезпечення в цілому захищають інтереси громадян України, які легально працюють в країнах, з якими їх укладено, хоча певні труднощі виникають у зв'язку з імплементацією угод. Ці угоди також стимулюють законне працевлаштування, сприяють поверненню та адаптації мігрантів в Україні.

Значення передбаченого угодами взаємного врахування страхового стажу значно зросло у зв'язку з проведенням пенсійної реформи в Україні, в ході якої, зокрема, підвищено тривалість страхового стажу, необхідного для набуття права на трудову пенсію, з 5 до 15 років, а тривалість страхового стажу для отримання повної пенсії з 20 до 30 років для жінок і з 25 до 35 для чоловіків.

7 Рішення Конституційного суду України №25-рп/2009 від 7 жовтня 2009 року.

4. Напрями удосконалення соціального захисту працівників-мігрантів

4.1 Угоди про соціальне забезпечення з країнами СНД

Багатосторонні та двосторонні угоди про соціальне забезпечення з країнами СНД були укладені в період, коли успадковані від СРСР законодавство, умови, види соціальних платежів були в нових незалежних державах практично ідентичними. Проте, з часом в багатьох країнах відбулися суттєві зміни в сфері соціального забезпечення, передовсім в пенсійних системах. Зокрема, було підвищено пенсійний вік, збільшено необхідний для нарахування пенсії стаж, запроваджено обов'язкову накопичувальну пенсійну систему.

За таких умов, внаслідок зростаючої диверсифікації національних систем соціального забезпечення, угоди з країнами СНД, що передбачають виконання соціальних зобов'язань перед мігрантом країною його постійного проживання, поступово втрачають своє значення і уже не є ефективним інструментом соціального захисту працівників-мігрантів.

В цій ситуації та у відповідності до міжнародної практики виникає потреба перегляду чинних угод про соціальне забезпечення з країнами СНД або укладення нових угод, які б базувалися на принципі пропорційності та взаємності.

4.2 Угоди про соціальне забезпечення з європейськими країнами

Попри укладення Україною низки міждержавних угод про соціальне та пенсійне забезпечення охоплення соціальним захистом мігрантів-громадян України є вкрай низьким, чому є кілька причин, серед яких:

- висока частка працевлаштування без належних трудових контрактів та сезонних працівників;
- відсутність міждержавних угод про соціальне та пенсійне забезпечення з низкою країн та недостатня ефективність імплементації існуючих угод, що пов'язано як з їхніми недоліками, так і вадами механізмів імплементації.

За даними обстеження з питань трудової міграції, проведеного Державною службою статистики України в 2008 році, лише 35,1% працівників-мігрантів мали дозволи і на перебування, і на роботу. Відповідно, хоча більшість, а саме 83,6% мігрантів працювали за кордоном за наймом, однак трудовий контракт мала лише третина з них (34,5%), решта працювали за усною домовленістю. Найменше трудові відносини були оформлені офіційно серед працюючих домашньою прислугою – 16,1%, в сфері торгівлі – 31,5%, на будівництві – 32,7%.

Крім того, з таблиці 5 видно, що серед тих, хто працював за контрактом, у 21,1% жодних соціальних гарантій в умовах договору прописано не було. Лише в половині випадків (51,5%) у трудовій угоді було закріплено право на соціальне страхування, в 9,4% – на щорічну відпустку, у 3,6% – на оплату лікарняного. Більшою мірою були охоплені соціальним страхуванням працівники в Іспанії, Угорщині, Чехії, що корелюється з відносно високою часткою легально працевлаштованих українських працівників в цих країнах.

Таблиця 5.					
Трудові мігранти, які мали письмові трудові угоди, за країнами перебування та рівнем соціального захисту, %, за даними обстеження Держстату 2008 р.					
	Соціальне страхування	Щорічна оплачувана відпустка	Оплата лікарняного	Не мали права на жоден вид соціального забезпечення	Не визначено
Усього	51,5	9,4	3,6	21,1	14,4
Російська Федерація	34,3	10,1	7,2	35,2	13,2
Італія	46,2	20,5	—	24,4	8,9
Чеська Республіка	54,7	8,2	1,4	13,8	21,9
Польща	51,9	—	—	23,1	25,0
Угорщина	69,6	—	—	12,5	17,9
Іспанія	75,1	2,5	—	7,0	15,4
Португалія	44,7	25,6	16,3	9,9	3,5
Інші країни	74,0	5,9	0,6	6,9	12,6

Джерело: Державна служба статистики України

Зазвичай, власник контракту підпадає під дію національного законодавства щодо соціального страхування, навіть якщо в самому контракті немає відповідних пунктів. Проте законодавство деяких країн не передбачає автоматичного соціального страхування всіх категорій мігрантів. Зокрема, в Російській Федерації страхові внески, які забезпечують відповідні права, нараховуються лише на мігрантів, з якими укладено контракт на строк понад 6 місяців. Внаслідок цього значна кількість українських працівників, які використовують можливість безвізового в'їзду в Росію та тримісячного легального перебування на її території, а також ті, які працюють вахтовим методом⁸, не охоплені соціальним страхуванням.

У деяких випадках національні особливості страхових систем не відповідають інтересам мігрантів. Наприклад, відшкодування шкоди, заподіяної працівнику внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що нараховується Туркменістаном, через перерахунки у сучасні валюти є настільки малою, що сенсу в її отриманні немає. Країни Балтії виплачують компенсації у відповідності до національного законодавства, яке не

8 У тому числі. вахтовики, які працюють у важких умовах Півночі Західного Сибіру на нафтових та газових родовищах.

передбачає усього спектру виплат, які встановлено в Україні. З іншого боку, в Україні виплати до фонду зайнятості не є персоніфікованими, тому виникають труднощі з підтвердженням страхового стажу мігранта, який претендує на допомогу по безробіттю в країні перебування. Крім того, в Україні все ще не запроваджено страхової медицини, тому координація медичного страхування залишається поза сферою регулювання угод про соціальне забезпечення.

В останні роки Україна виявляє значну активність з метою укладення двосторонніх угод про соціальне забезпечення з основними країнами призначення працівників-мігрантів. Підписано домовленості з 8 країнами ЄС, зокрема, з Болгарією, Чехією, Естонією, Латвією, Литвою, Словаччиною, Португалією та Іспанією. Водночас, немає угод з країнами, де сформувалася численна українська трудова міграція, як то Італією, Грецією тощо. У зв'язку з цим варто зазначити, що 30 березня 2012 р. Європейська комісія видала Комюніке «Зовнішній вимір координації у сфері соціального забезпечення ЄС», спрямоване на подальший розвиток координації у сфері соціального забезпечення між країнами-членами та третіми країнами.

4.3 Імплементация угод про соціальне забезпечення

Багато питань виникають у зв'язку з механізмами реалізації угод. До деяких з них додано адміністративні угоди, проте інші такими документами не доповнено. Хоча в угодах визначено органи, відповідальні за їх імплементацию, в структурі цих органів в Україні зазвичай відсутні спеціальні підрозділи, недостатньо людських ресурсів. Наприклад, в Пенсійному фонді України, куди щотижня надходить понад 600 запитів з-за кордону, їх опрацюванням займається лише 5 осіб, які, крім цього, ведуть всю іншу роботу у галузі міжнародних зв'язків.

Імплементация угод ускладнюється внаслідок браку спеціалістів із знанням іноземних мов. Так, Пенсійний фонд опрацьовує нині матеріали, підготовлені 14 мовами. Тому необхідно адресно виділяти кошти для перекладу документів з метою забезпечення належної імплементации угод. Певні непорозуміння пов'язані також із взаємним визнанням медичних висновків, оскільки в різних країнах інколи можуть застосовуватися різні показники стану здоров'я.

Внаслідок цього, за оцінками, звертаються за виплатами в рамках угод лише 7–10% громадян України, які стоять на консульському обліку в тій чи іншій зарубіжній країні.

Недостатність наявних даних ускладнює оцінку ефективності імплементации угод про соціальне та пенсійне страхування. Хоча в угодах зазвичай міститься норма про обмін інформацією між відповідальними органами, надсилаючи кошти в зарубіжні держави українські фонди зазвичай не володіють інформацією, чи живий отримувач, чи все ще проживає у відповідній країні. Ще одна проблема в реалізації угод обумовлена тим, що до створення Пенсійного фонду України пенсійні справи вибулих пенсіонерів (померлих, а також тих, хто виїхав за кордон) зберігалися лише впродовж п'яти років. Відновити втрачені документи вкрай важко, а почасти й неможливо.

4.4 Заключні зауваження

Починаючи з 1990-х рр. міграція населення України значно активізувалася, її географія розширилася, масштаби зросли. До заробітків за межами держави залучено щонайменше 3 мільйона осіб. Попри економічні вигоди від трудової міграції, вона спричиняє серйозні проблеми, однією з найгостріших з яких є відсутність належного соціального забезпечення працівників-мігрантів.

Неохоплення працівників-мігрантів соціальним страхуванням має низку негативних наслідків. Несплата мігрантами внесків позначається на фондах соціального страхування. Разом з тим, якщо значна частина мігрантів залишиться поза системою соціального страхування, це посилить загрозу бідності їхніх сімей, вимагатиме додаткових коштів для надання їм різних видів соціальної допомоги з Державного бюджету. Якщо проблему соціального страхування мігрантів належним чином не врегулювати, з часом вона ще більше загостриться. Внаслідок розбалансованості бюджету соціальних фондів, старіння населення та підвищення демографічного навантаження на працюючих урегулювання питання соціального захисту мігрантів вимагає посиленої уваги від держави.

Захист прав та інтересів громадян за кордоном, координація систем соціального забезпечення України та країн-реципієнтів українських мігрантів – серед пріоритетів міграційної політики України. Україна є стороною багатосторонніх угод в рамках СНД, підписано низку двосторонніх угод з відповідних питань з європейськими країнами.

Разом з тим, рівень соціального захисту українських мігрантів залишається низьким.

- По-перше, серйозна проблема наявна у сфері соціального забезпечення працівників-мігрантів, які працюють без належних трудових контрактів або є сезонними працівниками, яких не охоплено системою соціального страхування (зокрема, вахтові працівники в Росії).
- По-друге, наявні вади існуючого механізму координації. Угоди, що базуються на принципі територіальності, зокрема, з країнами СНД, уже не відповідають потребам. Крім того, незважаючи на зусилля української сторони, двосторонні угоди про соціальне забезпечення не укладено з деякими важливими країнами призначення мігрантів, зокрема, Італією та Грецією. Нещодавнє Комюніке Європейської комісії «Зовнішній вимір координації у сфері соціального забезпечення ЄС», що націлює країни-члени на подальший розвиток координації щодо соціального захисту з третіми країнами, може сприяти позитивним зрушенням у цьому питанні.
- По-третє, при імплементації угод виникають труднощі, що пов'язані із вадами адміністративних механізмів та дефіцитом кадрів і фінансових ресурсів.

Враховуючи аналіз, здійснений в цьому звіті, Урядові України варто розглянути можливість запровадження таких заходів, спрямованих на покращання ситуації:

- Продовжити переговорний процес щодо укладання угод про соціальне та пенсійне забезпечення з країнами перебування численних контингентів українських працівників-мігрантів.
- Оцінити результативність міждержавних угод, укладених з країнами СНД на основі принципу територіальності. Вивчити доцільність обмеження дії цього принципу лише щодо

осіб, які працювали в період СРСР, а також застосування принципу пропорційності щодо тих, які розпочали трудову діяльність уже після розпаду СРСР.

- Розробити шляхи вирішення питання соціального страхування тимчасових працівників-мігрантів з України, які працюють за контрактом тривалістю до 6 місяців, з Російською Федерацією.
- Зосередитися на реалізації уже підписаних угод, врегулювати необхідні питання з зарубіжними партнерами щодо їх імплементації в країнах-партнерах, внести зміни в законодавство України.
- Посилити співпрацю в частині обміну даними як між українськими відомствами, так і між виконавцями угод в Україні і в зарубіжних державах.
- Забезпечити технічні умови виконання угод, зокрема, посилити спроможність інституцій, відповідальних за виконання угод.
- Покращити роботу дипломатичних та консульських представництв України, спрямовану на захист прав мігрантів. Зокрема, в державах, де перебуває значна кількість працівників-мігрантів, запровадити посаду дипломата, до компетенції якого віднести надання їм допомоги з питань працевлаштування та соціального захисту.
- Серед українських працівників, що перебувають в країнах, з якими підписано угоди про працевлаштування та про соціальне забезпечення, поширювати інформацію щодо прав мігрантів, які з них випливають.
- Українських працівників, що перебувають в країнах, з якими відповідних угод немає, заохочувати до участі у системі добровільного пенсійного страхування, поширювати інформацію про її можливості та вигоди.
- Зняти обмеження на сплату внеску до Пенсійного фонду за попередній період для мігрантів, які повернулися і уже працевлаштувалися в Україні.
- Внести зміни до пенсійного законодавства України в частині виплати Україною пенсій особам, які виїхали за кордон. Передбачити при цьому, що витрати на перерахування пенсій відраховуються із суми цих платежів, а не з коштів Пенсійного фонду, накопичених у солідарній системі.
- Вивчити питання щодо приєднання України до конвенцій МОП у сфері трудової міграції та соціального захисту мігрантів (передовсім №№ 97, 143, 102, 118, 157), Конвенції ООН «Про захист прав усіх працівників-мігрантів та членів їхніх сімей».

Для досягнення зазначених цілей, Міжнародна організація праці надає допомогу Україні в рамках компоненту про соціальне забезпечення працівників-мігрантів проекту технічного співробітництва «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», який реалізується в Молдові та Україні. Зокрема, МОП надала технічну підтримку у питанні розбудови спроможності щодо проведення переговорів та реалізації двосторонніх та багатосторонніх угод про соціальне забезпечення. Також, 20–22 березня 2012 року МОП провела семінар для експертів з питань підготовки угод про соціальне забезпечення та надала фінансову підтримку українській владі у питанні ініціювання попереднього обговорення угод про соціальний захист з тими Європейськими країнами, які зацікавлені у підписання таких угод з Україною.

Використана література

Дослідження у сфері трудової міграції: Україна (аналітична доповідь)/Документт для обговорення на Національному тристоронньому семінарі з питань зовнішньої трудової міграції у рамках проекту МОП „Можливості професійного навчання, зайнятість і міграція. Політика як фактори запобігання й скорочення масштабів торгівлі жінками в Україні” (2–4 лип. 2005 р.).

Заробітна плата в Україні: на шляху до економічного зростання і добробуту: Аналітична доповідь/Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С.13.

Зовнішня трудова міграція населення України/Державний Комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009.

Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна допов. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К.: Інтертехнологія, 2003.

Комплексне демографічне дослідження в Україні/За ред. Е.Лібанової. –К.: Українських центр соціальних реформ, 2005.

Надрага В. Трудова міграція: виклики для України/Дзеркало тижня. – № 5. – 2011. -11 лютого

Населення України: трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – С.204.

Пибиткова І. Сучасні міграційні процеси в Україні/Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. – К.: Європа без бар'єрів, 2011. – С.27.

Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом: Парламентські слухання. – К., 2003.

Розка І.К. Значення міжнародного співробітництва для ефективного управління міжнародною міграцією. Міжнародні договори України, як інструмент міграційного менеджменту.- К., 2009. – Неопублікований рукопис.

Сапон Н. Система двосторонніх угод з працевлаштування та захист прав українських громадян за кордоном: визначення пріоритетів та проведення переговорів/Політика в галузі трудової міграції, нормативно-правова база та її застосування з метою запобігання торгівлі жінками в Україні/Міжнародне бюро праці. – Київ, 2004.

Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави/За заг. ред. В.М.Гейца. – К.: НВЦ НБУВ, 2009.

Ткаченко Л.Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів/емографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1.

Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2010. Національна доповідь. – К.: Міністерство економіки України, 2010.

Baranova, N.; Hirose, K. 2010. "Assessment of the Social Security System in Ukraine 2008–09: Crisis response and future reforms", ILO.

ILO. 2012. Social Security Coordination: A comprehensive guide for Ukraine.

World Bank. 2010. Migration and Remittances Factbook 2011.

Закони України

Конституція України. 28.06.1996 № 254к/96-вр;

Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України. 21.01.1994 № 3857-XII;

Про зайнятість населення. 01.03.1991 № 803-XII;

Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів. 16.03.2007 № 755-V;

Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. 08.07.2011 № 3671-VI;

Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. 22.09.2011 № 3773-VI;

Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (09.07.3-2003 № 1058-IV);

Про недержавне пенсійне забезпечення (09.07.2003 № 1057-IV);

Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (2001);

Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (2001);

Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням. (18.01.2001 № 2240-III);

Про державну допомогу сім'ям з дітьми (21.11.1992 № 2811-XII);

Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. (01.06.2000 № 1768-III);

Про державну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам. (16.11.2000 № 2109-III).

Укази Президента України:

- Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки. 18 жовтня 1997 р. № 1167.
- Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року. 24 травня 2000 р. № 717/2000.
- Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. 22 квітня 2011 р. № 494/2011.
- Про Концепцію державної міграційної політики. 30 травня 2011 року № 622/2011.
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності». 20 липня 2007 р. № 657.

Websites

<http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/method/index.asp> (Демографічна статистика, сайт Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М.В.Птухи)

<http://fpsu.org.ua> (Федерація незалежних профспілок)

<http://www.idss.org.ua/public.html> (Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ)

<http://www.radiosvoboda.org> (Радіо «Свобода»)

<http://www.ukrstat.gov.ua> (Державна статистична служба України)

<http://zakon.rada.gov.ua> (Верховна рада України)

<http://zakon.rada.gov.ua/laws> (українське законодавство на сайті Парламенту України)

Додаток

Міжнародні договори України з питань праці, зайнятості та соціального забезпечення

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
ДВОСТОРОННІ ДОГОВОРИ			
Азербайджан	Угода між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення	Підписана у м. Баку, 28.07.1995 на невизначений термін	Ратифікована 07.05.1996 р. Набула чинності 02.11.1996 р.
	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про трудову діяльність і соціальний захист громадян України, які тимчасово працюють на території Азербайджанської Республіки, та громадян Азербайджанської Республіки, які тимчасово працюють на території України	Підписана 3 червня 2004 року ратифікована ВРУ 22.02.2006 Набула чинності 20.11.2007 р.	
Білорусь	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав	Підписана у м. Мінськ, 17.07.1995р. строком на 5 років, автоматично продовжується на 1 рік	Ратифікована 26.04.1996 р. Набула чинності 16.07.1996 р.
	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення	Підписана у м. Київ, 14.12.1995 р. на невизначений термін.	Набула чинності 11.02.1997 р.
Болгарія	Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення	Підписаний у м. Софія 04.09.2001 р.	Ратифікований 22.11.2002 р. Набув чинності 01.04.2003 р.
	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Національним інститутом страхування Республіки Болгарія про застосування Договору між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення	Підписана 21.05.2004 р.	Набула чинності з дня підписання

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
Вірменія	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав	Підписана м.Київ, 17.06.1995 р., строком на 5 років, автоматично продовжується на 1 рік	Ратифікована 26.04.1996 р., набула чинності 10.06.1996 р.
В'єтнам	Угода між Урядом України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист	Підписана у м.Ханой, 08.04.1996 р., строком на 5 років, автоматично продовжується на 1 рік	Ратифікована 04.02.1998 р., набула чинності 06.03.1998 р.
Грузія	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення	Підписана у м. Тбілісі, 09.01.1995 р. на невизначений термін.	Ратифікована 22.11.1995 р. Набула чинності 22.12.1995 р.
Естонія	Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення	Підписаний м.Київ, 20.02.1997 р., на невизначений термін	Ратифікований 04.11.1997 р., набув чинності 28.01.1998 р.
	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України і Міністерством соціальних справ Естонської Республіки про порядок застосування Договору між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення	Підписана 20.02.1997 р.	Набула чинності 28.01.1998 р. з дня набуття чинності Договору
Іспанія	Угода між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян	Підписана м. Мадрид, 07.10.1996 р., на невизначений термін	Ратифікована 17.12.1997 р., набула чинності 27.03.1998 р.
	Адміністративний договір про порядок застосування Угоди між Україною та Іспанією про соціальне забезпечення громадян	Підписаний 17.01.2001 р.	Набув чинності з дня підписання і діє протягом дії Угоди
	Угода між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами	Підписана 12.05.09 р.	Ратифікована 01.12.2010. Набула чинності 28.07.2011 р.
Казахстан	Agreement between the Ministry of Social Protection of Population of Ukraine and the Ministry of Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan on cooperation in the field of pension security	Підписана в м. Алмати 21.09.1995 р.	Набула чинності з дня підписання

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
Латвія	Угода між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про трудову діяльність та соціальний захист осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на територіях обох держав	Підписана у м.Київ, 21.11.1995 р. строком на 5 років, автоматично продовжується на 1 рік.	Набула чинності з дня підписання
	Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення	Підписаний у м. Київ 26.02.1998 р. на невизначений термін.	Ратифікований 19.03.1999 р., набув чинності 11.06.1999 р.
	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством добробуту Латвійської Республіки про порядок застосування Договору між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення	Підписана 04.07.2001 р.	Набула чинності з дня підписання і діє протягом дії Договору
Лівія	Угода між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про співпрацю у сфері працевлаштування	Підписана 14.10.2003 р.	Ратифікована 15.06.2004 р., набула чинності 01.09.04 р.
Литва	Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення	Підписаний у м. Вільнюс 23.04.2001 р. на невизначений термін.	Набула чинності з дати підписання
	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством соціальної охорони і праці Литовської Республіки про порядок реалізації Договору між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення	Підписана у м. Вільнюс 09.12.2005 р.	Набула чинності 11.08.1995 р.
	Угода між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про взаємне працевлаштування громадян	Підписана 28.03.1995 р., строком на 3 роки, автоматично продовжується на 1 рік	Набула чинності 11.08.1995 р.
Молдова	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав	Підписана 28.03.1995 р., строком на 3 роки, автоматично продовжується на 1 рік	

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення	Підписана у м. Кишинів 29.08.1995 р. на невизначений термін.	Ратифікована 29.10.1996 р. Набула чинності 19.12.1996 р.
Монголія	Угода між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Монгольською Народною Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення	Підписана м. Улан-Батор, 06.04.1981.	Ратифікована 02.12.1981. Набула чинності 28.01.1982.
Польща	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників	Підписана у м. Варшава, 16.02.1994 р. строком на 3 роки, автоматично продовжується на 1 рік.	Набула чинності 19.12.1994 р.
Португалія	Угода між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці	Підписана у м. Київ, 13.02.2003 р.	Ратифікована 20.11.2003р., набула чинності 27.03.2005 р.
	Угода між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення	Підписана у м. Лісабон, 07.07.2009 р	Ратифікована 21.12.2011 р.
	Адміністративна домовленість стосовно процедури застосування Угоди між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення	Підписана у м. Лісабон 07.07.2009 р.	Набула чинності з дня підписання і діє протягом дії Угоди
Росія	Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян Росії та України, які працюють за межами кордонів своїх держав.	Підписана у м. Москва, 14.01.1993 р., строком на 5 років, автоматично продовжується на 1 рік	Набула чинності – з дня підписання e date of signing
	Тимчасова Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півночі, в галузі пенсійного забезпечення	Підписана у м. Москва, 15.01.1993 р.	Набула чинності з дня підписання, діє до укладення між сторонами угоди про соціальне забезпечення
	Угода про порядок переведення і виплати пенсій відповідно до Тимчасової угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, у галузі пенсійного забезпечення від 15 січня 1993 року	Підписана у м. Київ, 30.07.1996 р.	Набула чинності з дня підписання, дійсна протягом дії Тимчасової Угоди

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
Румунія	Угода між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Румунською Народною Республікою про соціальне забезпечення	Підписана у м. Бухарест, 24.12.1960 р.	Ратифікована 10.05.1961 р. Набула чинності 27.06.1961 р.
Словаччина	Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення	Підписаний у м. Братислава, 6.12.2000 р.	Ратифікований 20.09.2001 р. Набув чинності 01.01.2002 р.
	Адміністративна Угода про застосування Договору між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення	Підписана у м. Київ 21.06.2004 р.	Набула чинності з дня підписання
Угорщина	Угода між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Угорською Народною Республікою про соціальне забезпечення	Підписана у м. Будапешт 20.12.1962.	Ратифікована 31.05.1963. Набула чинності 12.04.1963
Чехія	Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення	Підписаний у м. Київ, 04.07.2001 р., на невизначений термін.	Ратифікований 22.11.2002 р. Набув чинності 01.04.2003р.
	Адміністративна Угода про застосування Договору між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення.	Підписана у м. Прага. 25.06.2003 р.	Набула чинності з дня підписання.
	Протокол про внесення змін до Адміністративної угоди про застосування Договору між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення	Підписаний 19.10.2006р.	
Швейцарія	Угода між Кабінетом Міністрів України та Федеральною Радою Швейцарської Конфедерації про обмін стажистами	Підписана у м. Берн 28.11.2003 р.	Ратифікована 16.09.2008 р., набула чинності 27.10.2008 р.
УГОДИ В РАМКАХ СНД			
	Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення	Підписана у м. Москва, 13.03.1992 р. <i>Підписали:</i> Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова з зауваженнями, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна. <i>Не підписали:</i> Грузія	Набула чинності з дня підписання

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
	Угода про взаємне визнання прав на пільговий проїзд інвалідів та учасників Великої Вітчизняної війни, а також осіб, прирівняних до них (в рамках СНД)	Підписана м. Москва, 12.03.1993 р. Не підписали: Азербайджан, Грузія.	Набула чинності з дня підписання
	Угода про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців (в рамках СНД)	Підписана у м. Москва, 15.04.1994 р. <i>Не підписали:</i> Азербайджан, Грузія.	Набула чинності 07.11.1994 р., набула чинності для України 27.06.1996 р.
	Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудівників-мігрантів (в рамках СНД)	Підписана м. Москва 15.04.1994 р. <i>Підписали всі держави-учасниці СНД.</i>	Набула чинності 11.08.1995 р. Набула чинності для України 22.08.1995 р. <i>Не ратифікували</i> Грузія, Туркменістан
	Протокол про внесення змін та доповнень до Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції і соціального захисту трудівників-мігрантів від 15 квітня 1994 року	Підписаний м. Москва, 25.11.2005 р.	Ратифікований 16.03.2007 р.
	Угода про соціальний захист і охорону здоров'я громадян, які зазнали дії радіації в результаті Чорнобильської та інших радіаційних катастроф і аварій, а також ядерних випробувань (в рамках СНД)	Підписана м. Москва, 09.09.1994 р. Підписали: Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Україна.	Набула чинності 11.08.1995, набула чинності для України 29.05.1996 р. Підтвердили про набуття чинності: Вірменія, Білорусь, Киргизстан
	Протокол про внесення змін та доповнень до Угоди про соціальний захист і охорону здоров'я громадян, які зазнали впливу радіації в результаті Чорнобильської та інших радіаційних катастроф і аварій, а також ядерних випробувань від 9 вересня 1994 року (додається)	Підписаний м. Санкт-Петербург, 18.10.2011р.	

Країна	Назва угоди	Дата підписання	Дата ратифікації та набуття чинності
	Угода про гарантії прав громадян в галузі виплати соціальної допомоги, компенсаційних виплат сім'ям з дітьми та аліментів (в рамках СНД)	Підписана м. Москва, 09.09.1994 р. <i>Підписали всі держави-учасниці СНД.</i>	Набула чинності 12.04.1995 р., набула чинності для України 30.01.1996 р. Не ратифікували: Грузія, Туркменістан
	Угода про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди заподіяної працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаними з виконанням ними трудових обов'язків (в рамках СНД)	Підписана м. Москва, 09.09.1994 р. <i>Підписали всі держави-учасниці СНД.</i>	Набула чинності 06.10.1995 р., набула чинності для України 06.10.1995 р. Не ратифікували: Туркменістан
	Угода між державами-учасницями СНД про соціальні та правові гарантії військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей	Підписана у м. Мінськ 14.02.1992 р.	
	Угода про порядок розслідування нещасних випадків на виробництві, які сталися з працівниками в період їх знаходження за межами держави проживання (в рамках СНД)	Підписана м. Москва, 09.12.1994 р. <i>Підписали всі держави-учасниці СНД.</i>	Набула чинності 24.02.1995 р., набула чинності для України 10.01.1996 р. Не ратифікували: Грузія, Туркменістан
	Протокол до Угоди між державами-учасницями СНД про соціальні та правові гарантії військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей від 14.02.1992 р.	Підписаний м. Москва, 25.01.2000 р.	Ратифікований Україною із застереженням 07.06.2001 р.
	Угода про державну соціальну допомогу членам сімей військовослужбовців, загиблих в Афганістані та інших державах, в яких велися бойові дії	Підписана в м. Москва, 24.09.1993 р.	Подана на ратифікацію Постановою КМУ від 11.07.2007 р. № 918
	Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав	Підписана у м. Кишинів 14.11.2008 р.	Ратифікована 21.12.2011 р., набула чинності для України 01.03.2012

Джерело: Міністерство соціальної політики України